

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

The photograph shows a group of people, including men and women, gathered around a table. They appear to be in a social setting, possibly a restaurant or a bar, and are holding glasses, suggesting they are drinking. The image is grainy and has a high-contrast, black and white appearance.

Házalókereskedő cigányok: colárik a Dél-Dunántúlon

A házaló kereskedés történetének kutatása elhanyagolt terület, és különösen elhanyagolt a cigány házalókereskedők esetében. Annál is érthetlenebb ez, mivel valamennyi cigány csoport tulajdonképpen házalással értékesítette, vagy cserélte el az általa készített tárgyakat. A „faluzás” során a felkeresett településen pénzért eladták, élelemért, vagy más tárgyakért cserélték el áruikat. Emellett természetesen minden más olyan dolgot is elvégeztek, amire igény volt, a takarítástól a tapasztáson át egészen a jóslásig.

Azt, hogy hogyan alakult ki egy olyan cigány csoport, amely végül foglalkozásul a különböző textillel való házalókereskedést választotta, legfeljebb csak találgatni tudjuk. Elképzelhető, hogy az előbb említett faluzás során a textil háziipar termékeihez jutottak hozzá. A másutt megvolt, valamikori kereskedelmi hálózat, különösen a kisebb településeken, hiányzott. Az itt élők rendszerint a vásárokon szerezték be azokat a holmikat, amikre szükségük volt. A textil háziiparban készült termékek azonban ezeken a vásárokon nem jelentek meg. Még akkor sem, ha abból felesleges mennyiséget készítettek a háztartásokban, amikre már nem volt szükség, tehát azokat értékesíteni lehetett volna. Valószínűleg ezt az értékesítést vállalták át a colári cigányok, kialakítva egy új foglalkozást űző csoportot. Ők voltak azok, akik a termékeket távolabbi helyeken tartott piacokra, vásárookra vitték, illetve ezek hiányában egyenesen a más tájakon lakókat keresték fel, akik ezzel lehetőséget kaptak, hogy a vásárok közti időben is árukhoz jussanak. Gyakran olyan árukhoz, amik a vásári kínálatban nem szerepeltek.

Ezt a lehetséges változatot alátámasztja az, hogy különösen a múlt század első éveiben a Magyarországon házalási engedélyt váltó colárik rendszerint székely házi szöttesek, varrottások árusítására kérték a házalási engedély kiállítását. A magyarországi colárik pedig túlnyomórészt a valamikori Csík, kisebb részben pedig Udvarhely megyéből kerültek a mai Magyarországra. Az is kérdéses, hogy a cigány csoportok közül melyikből alakult ki ez az alcsoport? A colári dialektus szerintem nagyon közel áll a *gábor-cigányoké*hoz. Ezen felül az általam összegyűjtött házalókönyvek és egyéb iratok alapján kigyűjtött vezetéknevek 20%-a „Gábor” volt. Ha ehhez még hozzávennénk a feleségek leánykori nevét, illetőleg a feleségek anyjának leánykori nevét, ez a szám jelentősen magasabb lenne.¹

Meg kell jegyezni, hogy a kutatók figyelme eddig kevésbé irányult erre az etnikai alcsoportra. Nem coláriként, hanem „szalvétásként” említi őket először Sárközi Jakab Gyula („a Pinko”), aki cigány származású pap volt, s aki a „cigánykérdés megoldása” céljából írta dolgozatát, s nyújtotta be azt egyházi előjárójának, az esztergomi püspökségnek. A lovári, a drizári és a „szalvétás” (colári) nyelvjárást találta hasonlónak. (Sárközi 1941) Ő említi őket először „szalvétásként”, azaz mint szalvétákat, törölközőket, asztalterítőket árusító cigányokat: „*Igen, le rrom magát, szájhagyományának megfelelően, magasabb kasztbelinek, előkelő eredetűnek, külön törzseknek, le rumungrit pedig szolganépség leszármazottjának tudja.*”² Sőt még le szalvétása és le drizára (rongyos³) nemzetséget sem tekinti magával egyenrangúnak. *Pedig mindkettő közvetlenül belőle válhatott ki, mert előbbinek – mely különösen Erdélyben tanyázik, abroszokat (szalvétá: innen a nemzetséglevezés), törölközőket, asztalterítőket és más efféléket árulgatva – hagyománya, bőrszíne, kevés tájszóval, nyelve s a többi teljesen megegyezik az övével.*”

A következő, aki írt róluk, és már a ma ismert néven nevezi őket, Erdős Kamill volt. A magyarországi cigány csoportok bemutatása során az oláh cigányok egyik törzseként beszél a

¹ Remélhetőleg a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszékén tervezett dialektus-kutatás megerősíti vagy megcáfolja ezt a vélekedésemet.

² le romungi – a romungrók, azaz a magyar cigányok.

³ jelentése: a szalvétások, a rongyosok

colárikról: „d./ Colári: Szőnyegkereskedéssel foglalkoznak. Budapest utcáinak jellegzetes alakjai. Erdélyből származnak. Csik, Udvarhely megyéből (és ott is szőnyegkereskedéssel foglalkoztak). Házaik igen szépek és nem egy közülük százezer forintot is megér. A nők tarka több-szoknyát hordanak.” (Erdős 1958)

Mészáros György – aki végül is nem tudta befejezni a tervezett monográfiáját – egy kisebb tanulmányában említést tesz a házaló, szőnyegkereskedő cigányokról, bár coláriknak nem nevezi őket. (Mészáros Gy. 1983) Leírásában nem ismerni rá az általam ismert, magukat colárinak mondó kaposvári és dombóvári cigányokra.

A Somogy megyei colári cigányokról először Szapu Magda írt. Kutatásairól két tanulmányban is számot ad. Mindkét írás a kaposszentkajabi oláh cigányokkal foglalkozik. (Szapu 1981, 1984) Coláriként nem azonosítja őket, jöhet az „erdélyi cigány” kifejezés itt előkerül. A kaposszentjakabiak hiedelmeiről, illetve a halotti szokásairól ír ezekben a dolgozataiban. Akikről ír, biztosan colári cigányok, mivel Kaposvár város, ahogy a későbbiekben bemutatom majd, erre a telepre költöztette valamennyi, addig a város különböző pontjain lakó colári cigányt, a már korábban ott lakó beás cigányok mellé.

Azt, hogy a házaló kereskedés általános módja volt a vidék ellátásának, mi sem bizonyítja jobban, minthogy már kétszáz évvel ezelőtt is szabályozták azt. Az egyik ilyen korai szabályozás az 1811. május 5-i házalási nyílt parancs volt⁴, amelyet aztán az 1852 évi szept. 4-i nyílt parancs váltott fel⁵, mivel az előző rendelkezése „*birodalmunk minden részeire nem terjed ki, és annak tárgya az időfolyama alatt oly lényeges változásokat szenvedett, mellyek új határozatokat szükségelnek*”. Ez a szabályozás gyakorlatilag csaknem száz évig volt érvényben, azaz amíg csak adtak ki házalási engedélyeket a II. világháborút követően. (Több száz házalási könyv ismeretében mondhatom, hogy 1950-ben adták ki az utolsó házalói engedélyt.)

Nézzük meg röviden mit, és hogyan szabályozott ez a rendelkezés. A törvény először is meghatározza a házaló kereskedést, ami azt jelentette, hogy az árus „*helységről helysére és házról házra*” járva kereskedett. Természetesen szerepelt benne az, hogy ehhez a kereskedéshez engedély szükséges. Engedélyt pedig a megadott feltételeknek megfelelő, ausztriai alattvaló kérhetett.⁶ Ezek az előírások: a kérelmezőt nem büntették csempészetért, valamint jövedéki termékkel való visszaélés miatt, de nem szenvedhetett undort keltő betegségben, betöltötte a 30 éves életkort és politikailag is „hibátlan” volt, azaz nem szerepelt a rendőrség politikai nyilvántartásában. A harmincéves életkor alól, két esetben kaphatott valaki felmentést. Az egyik az volt, ha már rendelkezett házalási engedéllyel. Ebben az esetben az meghosszabbítható volt még akkor is, ha a házaló fiatalabb volt harminc évesnél. Az előírás alól felmentést kaphattak azok is, akik más módon nem voltak képesek a megélhetésüket biztosítani.

Az engedélyeket a „politikai kerületi hatóságok” adták ki⁷ (mivel pontosan nem volt

⁴ Ennek az előírásait nem vizsgáltam, mivel hatálya alatt nem találtam a mai Magyarországon kereskedő colárikat. De ezt megelőzően is előkerülnek rendeletek. II. József például 1795-ben tiltotta meg a zsidóknak a házalókereskedést. (Komoróczy 2012 1. köt:408.)

⁵ Közzétették a „Magyarországot illető Országos Kormánylap IV. évfolyam I. kötetében, amit Budán a császári-királyi magyar egyetemi nyomdában nyomtak.

⁶ A monarchia felbomlása után a magyar hatóságok ezt automatikusan úgy értelmezték, hogy a kérelmezőnek magyar állampolgárnak kellett lennie.

⁷ Ez több esetben hatásköri vitákhoz vezetett. Győr város tanácsa által kiadott engedélyekben egy darabig ilyen megfogalmazásokkal lehet találkozni: „.....Bár a város tanácsának véleménye szerint a m. kir. belügyminiszter 1919 évi 90088 számú rendelete 3.§-nak b./ pontja értelmében a házalási engedélyek kiadása a m. kir. államrendőrség hatáskörébe adatott, s ezzel az 1852 évi házalási nyíltparancs hatályon kívül helyeztetett, tekintettel mégis arra, hogy a m. kir. államrendőrség székesfehérvári ker. főkapitánya államrendőrség hatáskörét tagadásba vette, ennek alapján a város tanácsa a m. kir. belügyminiszter úr döntését kérelmezte, a döntés beérkezéig a tanács a fenthivatkozott nyíltparancs alapján mégis elvi álláspontjának fenntartásával Barcsa János kérelmét érdemi elbírálás alá veszi, s minthogy erkölcsi magatartása ellen kifogás nem emelhető, a házalási adó lefizetését pedig pénztári nyugtával igazolta, szövítt és szőnyegárukkal való házaló kereskedésre

meghatározva, hogy melyik hatóság felelős, ezért engedélyt adtak ki a városi tanácsok, a vármegyék alispáni hivatalai, néhány rendőrkapitányság, nagyobb városok I. fokú joghatóságai, Budapesten pedig a kerületi előljáróságok), miután a kérelmező megfelelően igazolta magát. Ez azt jelentette, hogy „községi bizonyítványt”, illetve erkölcsi bizonyítványt kellett benyújtani, attól függően, hogy faluban, vagy városban volt-e a kérelmező lakhelye. Városi lakos esetén lakcímbjelentő igazolta, hogy rendelkezik lakással. Ez mellett rendszerint megkívánták az orvosi igazolást, bár annak tartalma rendszerint az volt, hogy ragályos, ill. fertőző betegségben nem szenved a kérelmező. Végül pedig be kellett csatolni az igazolást arról, hogy a kérelmező előre, az egész évre megkívánt adót befizette.⁸

Ha a kérelmező megfelelt az előírásoknak, akkor megkapta a házalási engedélyét, ami azt jelentette, hogy kiállítottak számára egy évre érvényes házalókönyvet. Mivel ez nagyon fontos dokumentum volt, ezért nem haszontalan ezt a könyvet alaposabban megnézni: az első oldalon találjuk a kereskedő nevét, születési helyét és idejét, lakcímét, illetőségét, vallását; a második oldalon a házaló személyleírása található, pontokba szedve a természetére, az arcára, a szemére, az orrára, a szájára és a hajára vonatkozó kérdéseket. Természetesen ez a személyleírás meglehetősen sablonos volt, hiszen a természetnél rendszerint magas, középtermetű, alacsony bejegyzés szerepelt. (Előfordult, hogy egy mindössze 154 cm magas nőt közepes termetűnek tüntettek fel.) Az arcnál sem mond sokat, hogy az kerek, „tojásdad”, vagy ovális. A szemet sokszor írták feketének. (Az általam ismert colárik között igen gyakori a világos, gyakran kék szemű ember. Találkoztam olyan személyleírással, amelyben a házalót évről évre fekete szeműnek írták, mindaddig, míg az ügyintéző észre nem vette, hogy az illető szeme kék. Ekkor javította a személyleírást.) Akadnak azonban meglepő jelölések is, például a szeme „macskás”, vagy „fájós szemű”. Az orr és a száj leírását legtöbb esetben összekapcsolva rendszerint egy szóval „rendesnek” jelölték, bár a néha előforduló „arányos” illetve a „szabályos” jelzők éppen ennyire semmitmondók. A haj színe pedig barna, gesztenyebarna, fekete, őszülő volt. Ennél az általános leírásnál jóval többet árul el az utolsó pont, ahol a különös ismertetőjeleket tüntették fel, azaz a külső szemlélő által is észlelhető elváltozásokat. Találunk itt sebhelyeket, hályogos szemet, csonka ujjakat, nők esetében himlőhelyességet, illetve az arcon látható anyajegyeket, aranyfogat, stb. A hályogot – a közelmúlt elbeszélői szerint –, a szemet tüvel megszúrva idézték elő, a leggyakrabban pedig a jobb kéz mutatóujját csonkították meg. Mindkét „elváltozás” a katonáskodás elkerülését akarta szolgálni.

Ezt követően következett az engedély területi és időbeli érvényességének feltüntetése. A házaló könyv az első időben az egész Magyarországra, sőt „a Szent Korona Országaira” volt érvényes egy évig. Ugyanezen az oldalon tüntették fel azokat az árukat is, amikkel a házaló kereskedhetett. Ezek kezdetben házi szőttesek, székely szőttesek, székely varrottasok voltak, majd szövött-kötött áruk, vászonárúk, pamutárúk, szőnyegek, abroszok, rőfösárúk, stb.⁹ Egyébként a házalási nyíltparancs felsorolja azokat az árukat is, amikkel nem szabadott házalni. Ezek a jövedéki termékek, valamint a gyógyszerek, a mérgek, a nemesfémek, illetve a nemesfémekből készült ékszerek voltak.

részére az engedélyt a m. kir. belügyminiszter döntésének beérkezétségéig, mégis legfeljebb 1921 évi december hó 31-ig terjedő hatállyal megadja.....”

(Győr Városi Levéltár Iv/1402 a városi tanács iratai)

⁸ Persze találkozhatunk olyan iratokkal, ahol a községi előljáróság egyben igazolta a büntetlen előéletet, a 30 éves életkort, az orvosi alkalmasságot: „Döbrököz község előljárósága bizonyítja, hogy Rostás Lajos házaló és neje Gábor Katalin házalóságát jelenlegi döbröközi lakosok az 1852. évi szeptember 4-iki csász. nyíltparancs 3.§-ában írt összes feltételnek megfelelnek, az ott kizáró okok ellenük fel nem merültek, politikailag megbízhatók, miért lejáró házaló könyvük megújítását véleményezzük.”
Döbrököz, 1919. évi aug. 28. Törő József bíró, olvashatatlan aláírás jegyző”

(Tolna Megyei levéltár IV.404/a. alispáni iratok Rostás Lajos házalási engedélye)

⁹ Itt is tetten érhető az, hogy a házaló engedélyek évenkénti meghosszabbítása esetén lemásolták az előző évi könyvet. Így pl. „mosó cikk” áruval is találkozhatunk. Az előző könyveket átvizsgálva derült csak ki, hogy itt egy olcsó, gyenge minőségű gyapjuszövet, a „mosó ceig”, elírása történt.

A házalókönyvben ezután a házaló segéd neve és adatai, azaz születési helye, születési ideje, lakcíme, illetősége és vallása következik, majd pedig a segéd személyleírását is megtalálhatjuk. A házalást szabályozó törvény a segéd esetében ugyanazokat a feltételeket írta elő, mint a házalónál, azaz a segéd esetében is be kellett csatolni a községi bizonyítványt – városi lakosnál a rendőrség által kiadott erkölcsi bizonyítványt –, az orvosi igazolást és az adónyugtát. A segéd kiléte is sokat segített a személyek azonosításában, mivel csaknem minden esetben a házastárs volt a bejegyzett segítség. Ritka kivételként valaki mást jelölték segédnek, de az szinte bizonyos volt, hogy a közeli rokonok közül került ki a személye.

Ezután feltüntették azokat a településeket, ahol a települési előjáróságok megtiltották a házaló kereskedést, végül üres lapok következtek. A könyv végén a kiadó hatóság megnevezése volt található. Az üres lapokon a települések hatóságainak láttamozásai szerepeltek. A nyílt parancs ugyanis előírta, hogy a kereskedőnek a házalás megkezdése előtt láttamoztatnia kellett a könyvét. Amikor megérkezett egy településre, akkor ott a főszolgabíró, a rendőrség, a körjegyző, a jegyző, vagy a falusi bíró bejegyezte a könyvbe, hogy a kereskedő jelentkezett nála, az árusításra engedélyt kapott. Rendszerint azt is odaírták, hogy hány napig maradhat a településen. Mivel a lejárt házalókönyvet csatolni kellett az új kérelemhez, ezért ezek igen sok esetben megmaradtak az iratok között, értékes információkat hordozva. A láttamozásokból megállapíthatjuk, hogy a házalók egy év alatt mely településeket keresték fel, volt-e bizonyos szabályosság a kereskedelmi útjaik során, s mekkora utakat tettek meg a házalás során, hány napot töltöttek utazással, stb. Ezt követően a nyílt parancs tárgyalja még, hogy a házalás során a szabályokat hogy lehet megszegni, azaz a „kihágásokat”, valamint felsorolja a különböző szabályszegések szankcionálását is.

A házalókereskedői engedélyek beszerzésével kapcsolatban fennmaradt iratok alapján jól nyomon követhető, hogy a múlt század elején hogyan jelennek meg a colári cigányok a mai Magyarország területén. Azaz nem kevesebbről van szó, mint egy etnikai alcsoport 20. századi magyarországi története megismerésének a lehetőségéről.¹⁰ Az áttelepülésnek lendületet adott Erdély román elfoglalása. Az 1916-os évben és utána megszaporodnak a házalási engedélyt kérő colári házalók. Jól megfigyelhető ezekben az iratokban az akkori fogadtatásuk is. Ezekben a háborús időkből gyakran elég volt olyan kérelmet beadni, amiben a kérelmező arra hivatkozott, hogy székely menekült, és az engedélyt kiadó hatóság nem kérte a községi bizonyítványt, azaz tulajdonképpen nem kérte az illető erkölcsi bizonyítványát, sőt az sem volt szükséges, hogy állandó lakcímmel rendelkezzen. Még olyan házalókönyvvel is találkoztam, amibe a hivatalnok bevezette az első lapra, hogy „székely menekült”, azaz kitént a hatóságok együttértéze és segítő szándéka.

Mivel a házalási nyílt parancs végrehajtásával kapcsolatban semmiféle rendelkezés nem készült, az egyes vármegyéi hatóságai az engedélyek kiadása során más-más gyakorlatot alakítottak ki. A colári házalók állandó kapcsolatban álltak egymással, tisztában voltak azzal, hogy hol, milyen módon történik az engedélyek kiállítása. Találkoztam olyan esettel, hogy a Budapesten élő kereskedő a pécsi rokonaihoz jelentkezett be, és 23 évesen folyamodott engedélyért Pécs I. fokú joghatóságához úgy, hogy magát két évvel idősebbnek mondta. Itt ugyanis figyelmen kívül hagyták a törvényben előírt 30 éves életkort, megelégedtek azzal, hogy a kérelmező nagykorú, azaz a 25. életévét betöltötte. Sőt ezt bemondásra is elfogadták, nem kívánták ennek igazolását. Olyan engedélyváltással is találkoztam, hogy az életvitelszerűen Újpesten lakó család – ezt igazolta a házalókönyv, ahol a láttamozási részben kizárólag Budapest környéki települések szerepeltek, illetve az egyik gyerekük újpesti születése –, Kaposvárra bejelentkezve a Somogy vármegyei alispántól kért és kapott kereskedői engedélyt, mivel abban az évben Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyében az éves adó 17 korona, Somogyban pedig csak 10 korona volt.

¹⁰ Az első dokumentumokat a mai Magyarország területén 1903-ból találtam, de meg kell jegyezni, hogy mivel nem volt lehetőségem minden levéltárban kutatást végezni, előkerülhetnek korábbi iratok is.

A colári közösségek gyorsan reagáltak mindig minden törvényi változásra. Így amikor Pest vármegyében év közben felemelték az adót, és azt megpróbálták behajtani, akkor a ceglédi jegyző jelentette, hogy ezt nyolc házaló esetében – ők colári cigány kereskedők voltak –, nem tudja a különbözetet beszédni, mivel az illetők egyik napról a másikra, ismeretlen helyre költöztek.¹¹ A kedvező fogadtatás után azonban a „székely menekültek” nemsokára ismét cigányok lettek. Kezdődött azzal, hogy vitatottá vált a kereskedők állampolgársága, hiszen kezdetben csak olyan kérelmezőkkel találkozhattunk, akik kivétel nélkül mindannyian Erdélyben születtek. Ezért azután számos kereskedő kérte a visszahonosítását. Ezt kezdetben támogatták, de aztán a későbbiekben az alispáni hivatalból a visszahonosítási kérelmeket az alispán kedvezőtlen véleményét tartalmazó átiratokkal küldték meg a belügyminiszternek.¹² Természetesen ezekben az esetekben a belügyminiszter a „kérés teljesíthetőnek nem találta”, azaz nem engedélyezte a visszahonosítást.

Közben a kereskedelmi miniszter 114.113/1931. sz. rendelete is igen nagymértékű korlátozást vezetett be. A rendelet szerint a cigány házalók és vándoriparosok nem kaphattak az egész országra szóló engedélyt, mint ezt megelőzően, hanem csak a lakóhelyük szerinti megyében folytathatták a tevékenységüket. A cigány házalóknak nem lehetett a rendelet szerint segédje és a családjából sem tarthatott vele senki. A kiadott rendeletet szerencsére nem mindenhol tartották be. Ahol érvényt szereztek neki, ott azonban megnehezedett a házaló kereskedők élete. Például Baranya megyében 1924 és 1931 között számos colári kereskedő élt, ők egy család kivételével, a rendelkezés betartása miatt, valamennyien elköltöztek a megyéből.¹³ De éppen ilyen szigorúan betartották Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegyében is. Az itt talált iratokat tanulmányozva azt láthatjuk, hogy 1931 után csaknem minden kérelmet visszaküldtek a polgármestereknek, illetve a főszolgabíróknak, az alispáni hivatalból azzal a kérdéssel, hogy „a kérelmező cigány fajú-e”? Azaz a felterjesztő hivatalnok döntött. Egy olyan esettel találkoztam, hogy a válasz az volt, hogy „a kérelmező cigány kinézetű, de magát annak nem vallja”. Ebben az esetben viszont nem került elő a kiadott házalókönyv, azaz nem állapítható meg, hogy országos, vagy csak megyei érvényességű engedélyt kapott-e a kérelmező, azaz a kérelmező önmeghatározása, vagy az ügyintéző ítélete volt-e a döntő?

Pest–Pilis–Solt–Kiskun megyében élt és kereskedett egy Rostás Rupi nevű házaló is. Általában minden vármegyei rendelkezés¹⁴ a házalói engedélyek kiadásánál előnyben részesítette azokat, akik hadirokkantak voltak. Rostás Rupi harcolt az első világháborúban. Sebesülése miatt a jobb szemére megvakult, a jobb karja megbénult. Ennek ellenére semmiféle előnyt nem élvezett, ugyanúgy kérelmezte és kapta meg a megyére korlátozva a házalói engedélyt. Az egyetlen eltérés, hogy a könyvébe a feleségét, mint segédet bejegyezték. Ezt a szabálytalanságot azonban a budafoki rendőrkapitány levélben jelezte az alispánnak.¹⁵ Az alispán az engedélyt bevonta. Végül Rostás Rupi a Győr–Moson–Pozsony

¹¹ Pest Megyei Levéltár IV.408/b. alispáni iratok 25952/1920. sz.

¹² „Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr! Rostás Mária cigány kispesti lakos visszahonosítása iránti kérelmét az összes iratok kapcsán tisztelettel felterjesztem azzal, hogy a kérelem teljesítését nem javaslom mivel nem valószínű, hogy nevezetből visszahonosítása esetén az állam számára hasznos és dolgos állampolgár váljék. Bp. 1942. szept. 29. olvashatatlan aláírás”

Pest Megyei Levéltár IV. 408/b. alispáni iratok 55087/1942.sz

¹³ Baranya Megyei Levéltár IV./1422 sz. az I. fokú közigazgatási hatóság nyilvántartásai között az I. tétel a házalási engedélyek nyilvántartása.

¹⁴ Az országosan érvényes házalási nyílt parancs mellett csaknem minden vármegye hozott a házalással kapcsolatban szabályrendeleteket. Pl. hogy hány engedély adható ki a megyében, milyen időközönként kereshet fel egy települést a házaló, hány napig maradhat egy helységben árusítani, stb.

¹⁵ „86/21-1936 Tárgy: házalás ellenőrzése. Méltóságos Alispán úr! Tisztelettel értesítem Alispán urat, hogy a mai napon Rostás Rupi csikszentmiklósi születésű, pestszenterzsébeti Faiskola u. 114. sz. alatti lakos házaló cigány felesége és leánya kíséretében Budafokon megjelent és Budafokon házalókönyvének láttatkozását kérte. Tekintettel arra, hogy a 114.113/1931 számú kereskedelmi miniszteri rendelet értelmében házalási engedéllyel rendelkező cigányok családtagjaikat nem vihetik magukkal, a könyv láttatkozását megtagadtam. Miután azonban

„közigazgatásilag ideiglenesen egyesített” megye Bácsa községébe költözött, ahol aztán az egész országra szóló engedélyt kapott, és a feleségét is házalósegédként engedték vele dolgozni, mivel itt ügyet sem vetettek erre a rendelkezésre.

A colári kereskedők gyakran 4-5000 kilométert is utaztak évente, és az év nagy részét töltötték házalással, mégis szegény emberek voltak. A gazdasági világválsággal egy időben megjelentek ugyanis a kérelmek iratai között a szegénységi bizonyítványok is. Ezekre azért volt szükség, mert így a kérelmet illetékmentesen adhatták be, illetve az erkölcsi és az orvosi bizonyítványért sem kellett fizetni. A becsatolt igazolások száma is egyre emelkedett.¹⁶ Az idézett iratból az is kitűnik, hogy ekkor már azt is kellett igazolni, hogy a kérelmező nem zsidó. Kezdetben megelégedtek egy nyilatkozattal, de utána már keresztlevelet, házassági bizonyítványt, stb. kellett ennek igazolására csatolni.

Természetesen szerepelt még az iratok között az orvosi igazolás és az adóhivatal hivatalos nyugtája is, azaz hét különböző dokumentumot csatolt be igazolásként. Budapesten még ezen kívül az iratokat először a rendőrségnek küldték meg, ahol egy rövid nyomozás során megállapították, hogy a kérelmező által közölt adatok (és nyilván a hivatalos igazolások is) megfelelnek-e a valóságnak? Csak a rendőrségi eljárás után továbbították az iratokat az engedélyt kiadó hatóság felé. Ezzel megnőtt a házalási engedélyek kiállításának az ideje is. Természetesen a kereskedői engedélyek kiadásának elhúzódása is hozzájárult a szegénység növekedéséhez. Hiszen amíg a kereskedőnek nem volt érvényes házalói engedélye, addig nem dolgozhatott. Általában minden családban sok gyerek volt, így ha volt is valamennyi megtakarításuk, azt az ilyen időszakokban biztosan felélték. Somogy megyében például a kiadható engedélyek számát 58 darabban határozták meg. Minden kérelmet a vármegye hivatalos lapjában tettek közzé azzal, hogy ha arra az engedélyre hadirokkant jelentkezik, akkor az kapja meg. Ha két hét alatt nem volt ilyen jelentkező, csak akkor kapta meg a kérelmező az engedélyt. Mivel az újság kéthetente jelent meg, és a jelentkezési határidőt is két hétben határozták meg, az engedély kiadásának ideje így akár egy hónappal is hosszabbá válhatott. Ezen kívül a hirdetés 2,5 pengőbe került, amit szintén a kérelmezővel fizettek meg.

Amíg kezdetben a kérvény beadásának napján már az új engedély birtokában folytathatta a kereskedést a házaló, az 1920-as évek végétől már előfordult, hogy akár egy hónap, sőt hosszabb idő is eltelt az új engedély megkapásáig. Volt, amikor újabb igazolásokat kértek, de

a rendelettel ellentétben a Méltóságod hivatala által 1936. május 15.-én 27517/1936 szám alatt kiállított házalókönyvbe Rostás Rupiné mint házalósegéd van bevezetve, tisztelettel kérem Méltóságodat, hogy ezen beírást hivatalból törölneti, esetleg a könyv kicserélése iránt intézkedni sziveskedjék.

Budafok, 1936. június 12.-én olvashatatlannal aláírás, m. kir. rendőrtanácsos, a kapitányság vezetője”

Baranya Megyei Levéltár IV./1422 sz. az I. fokú közigazgatási hatóság nyilvántartásai között az I. tétel a házalási engedélyek nyilvántartása.

¹⁶ Ennek szemléltetésére egy kérvény idézek 1942 évből:

„Méltóságos Polgármester Úr! Alulírott Titi Vilma Győr, /Bálint M. u. 63./ lakos azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok méltóságos Polgármester úrhoz: Méltóztassék részemre a házalókereskedői ipar gyakorlására jogosító könyvet kiadni. Házalókereskedői tevékenységemet egész Magyarország területén szőnyeg, abrosz, konyharuha, törölköző, nyáritakarók és általában szövöttáruk vételével és eladásával kívánjuk gyakorolni. Tiszteletteljes kérésünk támogatására előadom, hogy fél karomat, Erdélyből történt menekülésünk közben az 1916. évben a vonat levágta és így jobbkez hiányában más ipari foglalkozást űzni nem vagyok képes. Keresztény születésűek vagyunk, felmenőim között zsidó nincs. Ennek igazolására tisztelettel csatolom szüleim házasságlevelét, és születési anyakönyvi kivonatát. Annak igazolására, hogy magyar állampolgár vagyok, tisztelettel csatolom szüleim visszahonosítási okiratát. Győrött állandó lakhelyem van, Bálint M. u. 63. sz. alatt és ennek igazolására tisztelettel csatolom lakásbejelentési igazoló szelvényt. Végül tisztelettel csatolom hatósági erkölcsi bizonyítványomat, amely szerint büntetlen előéletű vagyok, büntető eljárás ellenem folyamatban nincs. Mély tisztelettel kérem, méltóztassék a fentiek alapján az általam kért könyvet kiadni, hogy azzal munkámon keresztül existenciámról gondoskodhassam. Teljes tisztelettel: Titi Vilma”

Győr Városi Levéltár IV/b. 1402/a. a városi tanács iratai 2800/1942.

olyan esettel is találkoztam, mikor semmi látható oka nem volt a késelemnek, azaz ebben az esetben csupán az ügyintéző hanyagságára lehet gondolni.¹⁷ A „hanyagság” mellett megfigyelhető a colári kereskedőkről való vélekedés megváltozása is.¹⁸ Azaz a székely menekültből rövid idő alatt iszákos és megbízhatatlan oláh cigány lett, aki erkölcsi, közegészségügyi, közbiztonsági, sőt állambiztonsági veszélyt jelent.

Többek között ezek az okok vezettek oda, hogy a kezdetben sok településen élt colári kereskedők az 1930-as évek végére Budapesten és környékén, Győrben és Kaposváron koncentráálódtak. A koncentrálóást megelőzően például csak Tolna megyében. az 1920-as években még laktak Pakson, Simontornyán, Ozorán, Nagykönyiban, Döbröközön is colári hálózó kereskedő közösségek. A kaposszentjakabiak a sok munka ellenére is biztosan a szegény emberek közé tartoztak, mert amikor 1960-ban az összes colári cigányt a cigánytelepen épített „cs” lakásokba költöztették ki, akkor a körülbelül 150 fős közösségből mindössze két fő rendelkezett saját ingatlannal a városban. Az épített lakások 3-5 fő befogadására készültek. Egy szoba, egy konyha és egy fürdőszoba céljára készült kisebb helyiség volt ezekben az épületben. (A telep vízellátása még az 1960-as évek végén sem volt megoldva.) Egy ilyen lakásba legalább két családot költöztettek, ami óriási zsúfoltságot eredményezett. Közel fél évszázaddal később is pontosan emlékeztek az emberek erre a kényszerű telepítésre, az akkori épületek elfoglalására, a kialakított „társbérletekre”.¹⁹

¹⁷ Annak szemléltetésére, hogy a késelemes ügyintézés nagy gondot jelentett, álljon itt a már említett Rostás Rupi egyik kérelme:

„Tekintetes, Pest-Pilis-Solt Kiskun Vármegye Alispáni Hivatalának! Kérvény: Alulírott azon alázatos és tisztelteljes kérelemmel járulok a Tekintetes Alispáni Hivatalhoz! Hogy részemre a házalókönyvet kiadni kegyeskedjék, miért is már gyermek korom óta foglalkozom házalással és vászon szőnyeg és szövet árak eladásából tartom fön a haitagu családomat. Kérem alázatal a Tekintetes Alispáni Hivatal soron kívüli elintézését. Miatán már a házaló könyvem lejárt és így árusítani nem mehetek. nagy családom van és élet eltartásukhoz kitarátásom nincs kérném alázatal a Tekintetes Alispáni Hivatal soron kívüli elintézését. kérelmező. Rostás Rupi. szül. 1894. ben r.kath. nős. házalo. felesége, Rostás Rupiné szül. 1890 r.k. Bögözi. községben. Feleségemet mint házalo segédet kérném alázatal. Tekintetes Alispáni Hivatal. maradtam alázatos szolgáljuk. Pesterzsébet 1926. év. febr. hó. 17-én; Rostás Rupi”

Pest Megyei Levéltár IV/408/b. alispáni iratok 9258/0926.

¹⁸ Jól szemlélteti ezt egy 1942 évből való rendőri jelentés:

„M. Kir. rendőrség kaposvári kapitánysága; Szám: 777/2-1942. Somogyvármegye Alispánja, Kaposvár; Tisztelettel értesítem, hogy Kaposvár megyei várost az utóbbi időben mind nagyobb számban özönlik el az itt letelepedő oláh cigány abroszárusok, akik úgy közbiztonsági, mint erkölcsi, valamint közegészségi szempontból állandó veszélyt jelentenek a városra. Az ellenük folyamatba helyezett közigazgatási eljárás során megállapítottam, hogy jelentős számban vannak köztük külföldi honosok, akik lakhatási engedéllyel rendelkeznek s akik külföldi honosságuk ellenére házalókönyvvel látattak el. Így Rostás Katalin, aki Csiksomortán községben született 1906.-ban, és vadházastársra Kovács János zagyarékási szül., 1909. évbeli rk. nőten, román állampolgárok, Kertész u. 10. szám alatti lakosok foglalkoznak házalással. A házalókönyv Rostás Katalin nevére állítottat ki 1943. július 29.-ig szóló érvényességgel és mint házalóság Kovács János jegyeztetett be. Ezeknek az iszákos és megbízhatatlan elemeknek az ország területén való házaló kereskedése a legnagyobb mértékben aggályos nézetem szerint ennek megakadályozása elsőrangú érdeke az állambiztonságnak. Kérem ezirányú intézkedését és szíves értesítését. Kaposvár, 1942. augusztus 14-én. A kapitányság vezetője: olvashatatlan aláírás, m. kir. rendőrfőtanácsos”

¹⁹ *„58-ban költöztünk be a vágóhídnál. A közvágóhídnál tanácsi ház volt, az építőiparnak volt a háza, ott kaptunk egy házat (értsd: egy szobát, MM). Abban lakott a Zoli a családjával. Akkor "a Lovár" elvette „a Parankát”. Akkor márs nős volt. A Géza nem volt nős. Ott lakott a Rezső, „a Káló” a családjával, külön szobában laktak. 58-ban mentünk oda lakni. Nyáron. Igen, mert 58 tavaszán „a Rupi” a Vár utcában született. És 60-ban költöztünk Szentjakabra, oda a cigánytelepre. A Schönherz Zoltán utcában laktunk, a 84 szám alatt. Az összes a Kaposváron bent lévő, az összes abrosz-áruló romákat oda toloncolták ki. Vagyis oda telepítették őket. Senki nem maradhatott, csak akinek saját lakása volt. Ott kaptunk egy tömböt és akkor ott voltak elosztva a családok. Úgy, hogy két család ment egy szoba-konyhás spájzos lakásba. Az egyik lakott a konyhában és a spájzban, a másik a szobában. Akinek több volt a gyereke.” (K. M. „a Matyi”)*

„Az egyik lakásba került Kovács Domonkosné „a Luludyi”. Az anyám. Vele élt még Kovács Géza és Kovács Máté, akik nőtlenek voltak, de ebbe a lakásba került még Kovács Zoltán a feleségével és a gyerekeivel. Ők laktak a szobában. A konyhát Kovács Rezső „a Káló” kapta a feleségével és a gyerekeivel. A spájzban én – „a Lovár” -

Kaposváron óriási csapást jelentett a colári kereskedőknek a kereskedelmi miniszter 91.400/1944. K.K.M. rendelete, amely megtiltotta a „textil” fogalma alá eső áruval való házalást. Ilyen árukkal való házalásra nem volt szabad új engedélyt kiadni és természetesen a régit meghosszabbítani sem. A törvény 1.§-a csupán a rövidáruval való kereskedést engedélyezte. Meg kell jegyezni, hogy amíg Somogy megyében nem adtak ki többet textilárakra házalási engedélyt, addig Pest és Győr megyében ezt a rendeletet figyelmen kívül hagyva még 1950-ben is kaptak a colárik házalási engedélyt az addigi áruikra. A Kaposváron lakók azonban ekkor már valószínűleg nem rendelkeztek annyi pénzzel sem, hogy Budapestre, vagy Győrbe költözzenek. Néhányan megpróbálták rövidáru, bazáráru házalására engedélyt váltani. Bár a házaló könyvet megkapták, azokban egyetlen láttamozást sem találtam, azaz a tulajdonosaik rájöttek, hogy a rövidáruk árusításából nem tudnak megélni.

Mivel a tanácsi kor iratai a helytelen tárolás miatt csaknem teljesen megsemmisültek, így aztán csupán elbeszélésekre hagyatkozhatunk, hogy az 1940-es és 1950-es évek fordulóján miből éltek a Kaposváron lakó colári cigányok. Ezzel kapcsolatban viszont feltétlenül szem előtt kell tartani azt, hogy a visszaemlékezők azokban az években maguk is kisgyerekek voltak, azaz emlékeik nem biztos, hogy pontosak, mivel a családi beszélgetések során hallott történeteket idézték vissza. Egy-egy történet többször is előkerült, mivel fontosnak tartják, hogy a belőle levonható tanulságok rögződjenek a felnövekvő nemzedékben. Ugyanakkor a mesélés során az „eredeti történet” több-kevesebb változáson is átesik.

Ebben az időszakban a cigányok megítélése sem sokat változott. Ezt jól szemlélteti egy 1945-ben írt szerkesztőségi cikk, amely szerint Kaposváron mindenhol csak cigányokkal lehet találkozni és a „virágok városa így a cigányok városa lesz”. Mivel „az amúgy is meglehetősen laza közbiztonsági állapotok valósággal melegágyai ennek a rest, minden erkölcsi érzést és gátlást nem ismerő bandának”, a cikk azonnali intézkedéseket követel: „Kérjük tehát a hatóságokat, gyorsan és erélyesen vessenek véget a kóbor cigányok egyre veszélyesebb garázdalkodásának! Van elég építeni való az országban, szükség van az erős

... meg a feleségem. „a Paranka” lakott. Később kivittük a falat és így a másik spájjal nagyobb lett a szoba. Egy másik lakásba került Kovács Rudolf „a Pipi” és családja. Ők laktak a szobában. Ennek a lakásnak a konyháját lakta Kovács János „a Putka” a feleségével és a gyerekeivel. Közös lakásba került Rostás Máté „a Boti” és családja, valamint Rostás Lajos „a Delán” és családja. Egy lakásban volt a Kovács Domonkos „a Csomi”, aki nős volt „a Galambbal”, gyerekei voltak, és a Kovács Rupi Lajos „a Rupa”, akinek szintén volt családja. Együtt lakott Rupa Lajos „a Kadé” és családja, de a fiának a Rupa Lajosnak „a Balinak” is volt már felesége és gyerekei. Ők laktak a szobában. A konyhába „a Kadé” nős fia, a Pupos János „a Huru” lakott a feleségével és a gyerekeivel. Egy másik lakásban együtt lakott, úgy, hogy a szobát használta a Záki Sámuel, meg a Ragoncsa György. Persze nekik is volt családjuk, feleségük. A konyhában Frigur János „a Mezei” lakott. Aztán a következő lakás szobáját lakta a Titi János „a Cederke”, a konyháját meg a Frigur Domonkos, akinek a felesége Máté Erzsébet volt, a gyerekeivel meg az anyósával. Egy lakásban lakott a Frigur Oszkár „a Muchu” és Frigur Dávid. Gunyhót épített magának Rádai István, akinek Horváth Mária rumungrica volt a felesége. A lakásból a szobát használta Kovács János „a Téglás”, a konyhában meg lakott Barcsa Lajosné „a Dida”. Volt egy egyszobás ház is, ahol Máté Domonkosné „a Mitri Katalin” és Titi Domonkos „a Cipi” lakott. Konyha és spájz volt Rostás Lajosé és feleségéé, a Kovács Kataliné, „a Kátie”, mert sok gyerekük volt. A szobában Kovács Máté „a Dilo” és felesége Kovács Vilma, valamint Rostás Mátvás „a Muló” és a felesége éltek. A telepen külön házat kapott a Kovács Rudolf, akit cigánybíróknak neveztek ki.” (K. Á. „a Lovár”)

...A Zoli az kapott a Reszóvel „a Kálóval” egy szoba-konyhás-spájzos lakást. Akkor „a Pipi”, az apósom, az kapott a Jancsival egy szoba-konyhás-spájzos lakást. Mivel a Jancsinak sok gyereke volt, így megkapta a spájzt, meg a konyhát. A gyerekek miatt. Apósom lakott a szobában. Na akkor a két spájzból csináltak egy szobát. A válaszfalat kivették. Abban lakott „a Lovár”, „a Parankával”. Már megvolt „a Hajrá”, „a Reszkető”, meg „az Anica”. Ez volt ez a 60-as években. Hogyan laktunk? Sokan voltunk. Állandó volt a veszekedés. A házak is közel voltak, el sem lehetett kerülni a másikat. Itt a telepen állandó volt a veszekedés, a verekedés. A bedások az utca másik felén laktak, oda nem mentünk át, azok sem jöttek. Még a gyerekek sem. Amikor megnősültem, akkor is ott laktam. Oda vittem a Magdát is. Nyáron ezért kiköltöztünk a faházba, ami egy bódé volt, deszkából, de télen nem lehetett benne lakni, akkor be kellett menni a házba. Ott meg éjjel mindenhol feküdt valaki. Ki se lehetett menni, mert ráléptél valakire.” (K. G., „a Csiga”)

*munkáskézre, a munkatáborok szigorú fegyelme dologra tudja szoktatni ezt a léha, alávaló társaságot!*²⁰

1946-ban még a Nemzeti Bizottság is felírt a kormányhoz: *„Somogyvármegye Nemzeti Bizottsága november 17-én tartott ülésében kimondotta, hogy felír a Magyar Kormányhoz, miszerint a Magyarországon kóborló cigányok ügyében országos rendelkezést hozni szíveskedjék, illetve törvényt arról, hogy a kóborló cigányokat az országból telepítsék ki, illetve eltávolításukról valamiképpen gondoskodás történjék. Felkérem Miniszterelnök Urat, hogy a fenti határozat értelmében ezen régóta vajúdo kérdést valamiképpen rendezni, s a végleges megoldás ügyében a szükséges intézkedéseket megtenni szíveskedjék. A Nemzeti Bizottság nevében: Antal Ödön s.k. elnök”*.²¹

1949-re a kommunista párt Magyarországon egyeduralgokodóvá vált, s 1950-re kialakította a tanácsi rendszert. A döntéseket a pártbizottságok hozták, s a tanácsok voltak ezeknek a döntéseknek a végrehajtói. Ebben az időszakban a gazdaság rendszerében a legfontosabb történések között a magántulajdon korlátozását kell tekinteni. Alapvetően állami vállalatok, költségvetési intézmények és szövetkezetek lettek a termelőeszközök tulajdonosai. Szigorú tervutasításos rendszer alapján történt a gazdaság megszervezése, ami szinte állandósuló áru-, nyersanyag- és munkaerőhiányt jelentett.

Minden bizonnyal a colári cigányok is járták a város utcáit, sőt a környékbeli falvakat is. A még élők elbeszélése szerint igyekeztek minden módon pénzt vagy élelmet előteremteni. A dombóvári közösség legidősebb tagja szerint rendszeresen csináltak üveglapokból falusi háztartások számára fényképtartókat. Egyikük elmondása szerint ő ezeket egész kisgyerek korában is látta készíteni, de még az 1960-as évek elején is árusította a kaposvári színház körül, mint 13-14 éves gyerek. A fényképtartó úgy készült, hogy az üvegestől beszerzett megfelelő méretű, téglalap alakú üveglap hátuljára a gyógyszerárban kapható vízüveggel úgy ragasztottak kisebb üveglapokat, hogy az első üveg mögé fényképet lehetett becsúsztatni. Az elejét díszítették úgy, hogy vízüveggel tükörcsíkakat ragasztottak a széleire, vagy színes üveget törtek porrá, és ezt ragasztották körben az első üveglap széleire. Volt olyan is, amelyikre hátul akasztót is erősítettek, hogy szegre lehessen akasztani. Hasonlóan keretezték be képes leporellók lapjait is. Az egyik ilyen könyvecske különösen kedvelt volt. Ez a néhány lapból álló gyerekeknek készült kiadvány 6-8 állat képét tartalmazta. (Emlékszem, hogy szülőfalumban a falusi borbély műhelyében is volt egy ilyen kép, amit kisiskolás koromban a soromra várva szoktam nézegetni. Egy kidőlt fenyőn fekvő hiúzt ábrázolt, téli tájban. A két kétsoros versike pedig „rokonával” a házi macskával hasonlította össze.)

Később az enyhülés jele volt az is, hogy különböző állami vállalatok valamint szövetkezetek is adtak ki gyűjtő-kereskedői engedélyeket. Kaposváron ilyen volt a MÉH (Melléktermék és Hulladékhasznosító Vállalat). Egyes források szerint ez a vállalat már 1950-ben is működött, az akkori Tollkereskedelmi Vállalat egyik főosztályaként. Más források szerint 1954-ben alakult önálló vállalattá, aminek az ország különböző részein különböző részekre szakosodott vállalatai voltak. Azért említem a MÉH vállalatot, mivel Kaposváron ez volt az az állami tulajdonban lévő vállalat, aminek révén a városban jó néhány colári kereskedő kapott tollgyűjtői engedélyt, és ezzel lehetőséget a házalás folytatására. Ezek az engedélyek már dokumentálhatók is. Megmaradt ugyanis egy 1962-ben tartott tanácsülési jegyzőkönyv.

Ezen az ülésen a kaposzentjakabi cigánytelepen élők ügyével foglalkoztak (erre a telepre 1960-ban telepítették ki a városban lakó colárikat). Meghívottként a MÉH vállalat igazgatója, Bódi János is jelen volt, aki hozzá is szólt: *„43 fő magángyűjtő egyén van a vállalatnál alkalmazva, akik toll, nyersbőr és rongy begyűjtéssel foglalkoznak. 1961 óta a foglalkoztatást illetően közvetlen kapcsolatban vannak a Városi Kapitanysággal. A vállalat kapcsolata annyira*

²⁰ Sürgős intézkedést kérünk a kóborcigányok ellen. Somogy vármegye 1945. jún. 30. 2. p.

²¹ SML Kaposvár Város és Somogy vármegye Bizottsága iratai 1788/1/145. (1946. február 9.)

velük, hogy a gyűjtött anyagot átveszik, minősítik és az ellenértéket kifizetik. Ezek nem dolgoznak napi 8 órát, akkor mennek dolgozni, amikor akarnak. Ezzel szemben bizonyos mennyiségű anyagot és forint termelési értéket kell nekik előállítani, mert ha ez nincs meg, bevonják az igazolványukat. Lényegében kényszerítve vannak, hogy foglalkozzanak a munkával és megélhetésük biztosítva legyen. A vállalatnak tudomása van róla, hogy feketézést is folytatnak, persze ezeket előbb-utóbb elkapják, s akkor az igazolványt megvonják tőlük. Felvételiüknél figyelembe veszi a vállalat szociális helyzetüket s a Rendőrség véleményét. A vállalat a B. M. hozzájárulása nélkül nem ad ki hulladékgyűjtői igazolványt. Ez a jelenlegi 43 fős létszám sok a vállalatnak, de szociális helyzetükre való tekintettel emelték fel ennyire a létszámot. Vannak közöttük szorgalmas emberek, akik megkeresik havonta a 2.000-2.500 Ft-t és vannak olyanok is, akik nem keresnek havi 200-300 Ft-nál többet. Ebből a 43 főből 9 öreg, a többi mind fiatal. Ezek munkába való bevonását más formában is meg lehetne oldani, s helyes lenne, mert ez a munka sok csavargással jár.”²² (Máté 2009)

A jelentésből kitűnik, hogy 43 fő gyűjtőkereskedőt alkalmazott a vállalat. Ők fényképes igazolványt kaptak, amit aztán félévente érvényesített a vállalat bélyegzővel és aláírással. Ezzel az engedéllyel kaptak módot a kaposvári colárik, hogy az addigi foglalkozásukat tovább folytassák. Az igazgató elmondta, hogy tudatában vannak annak, hogy „feketéznek”, azaz a tollgyűjtés ürügyén textíliákkal házalnak, de majd ezeket előbb-utóbb elkapják. Hát ebben tévedett a vállalat vezetője. A tollgyűjtők az ellenőrzésük során ugyanis arra hivatkoztak, hogy a náluk található áruféleségeket adják cserébe a falusiaknak a begyűjtött tollért. Az is kitűnik, hogy annak ellenére, hogy ezek az emberek azért a minimálisan előírt mennyiséget összegyűjtötték, hiszen különben a MÉH vállalat nem alkalmazza őket a következő fél évre (azaz hasznot termeltek a vállalat részére), maga az igazgató is helytelenítette a „csavargást” és a kötetlen munkarendet. Viszont ezen azzal tette túl magát, hogy a rendőrség minden esetben a hozzájárulását adta ahhoz, hogy kik kaphatnak ilyen gyűjtőengedélyt. Azaz a rendőrség állapította meg, hogy ki olyan megbízható, hogy vidéken „csavaroghasson”.

Az árukat ekkor különböző boltokban szereztek be Kaposváron és Budapesten. Valamennyien kiemelték, hogy azokban a boltokban lehetett jó árukat vásárolni, ahol zsidó ember volt a bolt vezetője. (Erre az időszakra csaknem minden visszaemlékező megemlíti K. Gy. nevét, aki egy ÁFÉSZ méteráru boltot vezetett Kaposváron, hogy tőle lehetett a legjobb árut vásárolni.) A boltvezetők beszerezték a falun kelendő árukat, sőt gyakran még - ha átmenetileg meg voltak szorulva a házalók- hitelbe is vihettek portékát. A boltos ismerte a kereskedőt, a kereskedő rokonait, és biztos lehetett abban, hogy az elvitt áru értékét a lehető legrövidebb idő alatt törlesztik. Több idősebb személy említi azt is, hogy a szüleik a háború előtt még Budapestre a Király utcába jártak fel áruért, ahol ugyancsak zsidó nagykereskedőktől vásároltak. (Ezzel kapcsolatban említették, hogy az idősebbek énekelték a „Király utcán phirdyom, söveturi kindyom” – „Király utcán jártam, szöveteket vettem” – kezdetű dalt. Olyan személyt, aki az egész éneket ismerte volna, nem találtam már.) Hogy az itteni kereskedők is ismerték a házalókat több dokumentummal is igazolható. Számos kereskedő lakása – legalábbis papíron – a Király utcában volt, de előfordult az is, hogy segíttek a házalói engedélyek kiváltásánál. Figyelemre méltó, hogy több kereskedő engedélyét a kerületi előjáráságon egy Klein Berta nevű hölgy vette át. A nagykereskedők ismerték a colári házalókat, sőt a köztük lévő rokoni kapcsolatokat is. Ezt jól szemlélteti egy fennmaradt számla.

Ebből nemcsak az derül ki, hogy miket árusítottak, hanem az is, hogy ismerték id. Rostás Lajost és a fiát is, akit ugyancsak Rostás Lajosnak („a Delan”) hívtak. Látható, hogy a számlát id. Rostás Lajosnak, mint „az öreg Dela” úrnak állították ki. Azok, akik nem voltak ilyen szerencsések, hogy gyűjtőkereskedői engedélyt kapjanak, a kmk (közveszélyes munkakerülés) elkerülése miatt igyekeztek munkát vállalni. Kedvelt munkahely volt a kaposvári cukorgyár,

²² Kaposvár Városi Tanács VB. ülésének jegyzőkönyvének részlete 1962. március 22.

ahol időszaki munkát vállaltak. Ez október végétől február végéig, március elejéig, azaz a cukorrépa betakarításától a feldolgozásáig tartott, de a személyi igazolványban bent maradt a bejegyzés, hogy van az illetőnek munkahelye, és ezzel elkerülte a rendőri zaklatást. Ha mégis ellenőriztek valakit, akkor az rendszerint arra hivatkozott, hogy a jelenlévő tollgyűjtő rokonának segít szabadidejében a gyűjtésben. A kmk-t szabálysértési alakzatban 60 napi elzárással büntethették, illetve ismételt esetben, már kmk vétsége, azaz bűncselekmény elkövetése miatt jártak el, amiért akár két év fogházbüntetést is kiszabhattak az illetőre. Folytatták a munka mellett a házalást, a „faluzást” is, de csak hétvégeken, munkaszüneti napokon, titokban, a rendőri ellenőrzéstől folyamatosan. *„Faluzni csak hétvégén lehetett. Akkor is úgy kellett a telepről kijönni, hogy az árut a vállamon vettem át, a derekamra csavartam, arra vettem rá ruhám. Csak a vonaton szedtem le magamról. Ha észrevették volna, hogy batyuval jövök ki a telepről, akkor, ha rendőrrel találkoztam volna, az rögtön bevitt volna a rendőrségre, ha meg valaki észreveszi (mármint a telepen lakók közül), akkor szól a rendőrségnek, és úgy fognak meg.”* mesélte K. G., „a Csiga”.

Az 1960-as évek végétől, az 1970-es évek elejétől, kihasználva a politikai rendszer további engedményeit, többen váltottak kisiparos engedélyt.²³ A kaposvári csoport tagjai úgy emlékeztek vissza, hogy a budapesti rokonoktól kapták azt az ötletet, hogy „kézimunka-előnyomó” kisiparosok legyenek. A kézimunka előnyomás az úgynevezett „szabad iparok” közé tartozott, azaz ennek váltásához nem kívántak meg semmiféle szakképzettséget igazoló iratot. A másik előnye az volt, hogy a jogszabály megengedte ezeknek az előnyomott kézimunkáknak az értékesítését, ami nem számított kereskedésnek. *„8-10 mintám volt. Ezeket aztán abroszra, dohányzóasztalra való terítőre, kis terítőre, székre való terítőre, falvédőre, meg ilyenekre másoltam. Egyszerű volt. Vettem 50 méter anyagot. Azt olyan darabokra vágtam, amilyeneket az előbb elmondtam. Például az asztalterítő általában 1x1,20 méter volt. Az anyagot kifeszítettem, rátettem a sablont, aztán áthúztam festékkel. A kivágott részeket a festék meglátszott az anyagon. Ezt ruhacsipesszel szárítókötélre tettem. Amikor megszáradt, összehajtottam és vittem falura. Az anyag volt talán 50 Ft, a kész mintát 4-500 Ft-ért adtam. Nekem rendszerint kalocsai mintáim voltak. Vittem persze más árut is. Amikor igazoltattak, akkor az előnyomott kézimunkákat mutattam meg. Falvédőben nekem a házi áldás volt meg. Volt, hogy vettem előnyomott kézimunkákat, ezt olyan 100-120 Ft-ért szoktam megkapni. Ezeket ugyanúgy 4-500 Ft-ért adtam.”* – mesélte K. M., „a Matyi”.

Mivel az nem szerepelt a jogszabályban, hogy házalással nem szabad a termékeiket eladni, ezért az volt a másik lehetőség, hogy a házalást félig meddig legalísan folytassák. A faluzások során, ha rendőri ellenőrzésre került sor, akkor az előnyomott kézimunkákat és a kisiparos engedélyt mutatták be. Persze a lényeg a magukkal vitt egyéb, faluhelyen keresett vásznak, damasztok, különböző szövETFéleségek, stb. árusítása volt. Amikor kiderült, hogy faluhelyen keresik a különböző kötött pulóvereket, kardigánokat, akkor többen kérelmeztek a „kézi hurkoló” kisipart.²⁴ Ekkor rendőri ellenőrzéskor ezt az iparengedélyt, és néhány kötött árut

²³ Pl. 1957-ben 1.014/1957(I.26). sz. kormány határozat jelent meg, ami a magánkisipar fejlesztéséről szólt, 1969.-ben pedig a 2/1969. sz. alatt a könnyűipari miniszter adott ki rendeletet „az iparjogosítványok kiadása korlátozásának megszüntetéséről”.

²⁴ Egy ilyen kérvényt is bemutatok:

„Tárgy: Kisiparos igazolvány kiadása iránti kérelem, Városi Tanács VB., 7200 Dombóvár, elsőfokú iparhatóságának

Alulírott K.M., kérem, hogy részemre a Dombóvár Szigetsor u. 9/b. alatti telephelyre kézihurkoló ipar gyakorlására iparigazolványt kiadni szíveskedjék. Kéresemet az alábbiakkal indokolom: Mivel már kézimunka előnyomó iparom van, így a kettőt együtt tudnám gyakorolni, 5 kiskorú gyermek eltartásáról gondoskodom. Eddigi szakmai tevékenységem rövid leírása: Kézimunka előnyomó gyakorlatom van, de a kézihurkolást is gyakoroltam. Iparjogosítvánnyal a korábbiakban nem rendelkezem.

Személyi adataim: K. M. szül. Kaposvár 1949. aug. 11. anyja: K. M.

Személyigazolványom száma. SB-I. 651704.

Személyi száma: 1

mutattak be azzal, hogy az általuk készített dolgokat árusítják. Amíg azonban néhány kézimunkát maguk is előnyomtak, addig kötőgéppel egyikük sem rendelkezett, a kardigánokat, pulóvereket kivétel nélkül vagy a bolti kereskedelemben, vagy „valódi” kisiparostól vásárolták meg.

Természetesen a rendőrség minden helyváltoztatással járó tevékenységet úgy tekintett, mint „fedőfoglalkozást”, s úgy gondolta, hogy a tollgyűjtés, a kézimunkák, pulóverek eladása csak ürügy, az igazi cél a bűncselekmény helyszínének kiválasztása és a megfelelő alkalom kivárása. Éppen ezért minden lehetséges alkalommal, már-már zaklatásszerűen is ellenőrizték ezeket az embereket, és az engedélyek visszavonására tettek javaslatot a kiadó hatóságoknak.²⁵

A rendőrkapitányságokon rendszerint ki volt jelölve egy személy, aki a különböző engedéllyel rendelkező személyek ellenőrzését végezte. Ez rendszerint kimerült abban, hogy kereskedő ellen minden lehetséges indokkal szabálysértési eljárást kezdeményezett.

Pedig a colárik mindig nagyon ügyeltek arra, hogy semmiféle törvénybe ütköző dolgot ne kövessenek el. Úgy igyekeztek, hogy még a figyelmet se hívják fel magukra. A levéltárakban közel 420 colári kereskedő adatait találtam meg. Mivel a segédnek is erkölcsi bizonyítványt kellett becsatolnia, így aztán több mint 800 fő esetében jutottam adatokhoz, beleértve az előéletükre vonatkozó ismereteket is. Valamennyi erkölcsi bizonyítvány között mindössze nyolc olyant találtam, amiben valamiféle bejegyzés állt. Található volt ezek között a bejegyzések között fegyveres erő elleni vétség (Egy katona ujját a saját nagybátyja, miután berügatta, fejszével levágta, hogy a hadseregből kiszuperálják, ez azonban nem járt eredménnyel. A levágott újjú ember 1916-ban szerelt le, miután egy srapneltől súlyos sebesülést szenvedett.), szerencsejáték, testi sértés, sőt egyiküket a két háború között nyolc napra csavargásért zárták el, azaz a büntetett személyek aránya csak tizedszázalékokban mérhető.

A lakókörnyezetükben ugyancsak igyekeztek nem kitűnni. Valószínűleg már a II. világháború idején Kaposváron is jó volt a kapcsolatuk a szomszédokkal. A front közeledtével a colári férfiakat is a megye déli részébe vitték, ahol árkokat, tankcsapdákat ásattak velük. A colári csoport végül Kaposvárra került vissza, ahol a malom gépeit szereltették le velük és rakatták vasúti vagonokba. Innen a colári cigányokat egy az utcájukban, a szomszédságban lakó, a munkákat felügyelő nyilas küldte haza.

Nem emlékszem, hogy akár csak szomszédok közti veszekedés történt volna. Bár a dombóvári lakóhelyük környékén olyan kocsmát látogatnak, ahol a környező nem cigány lakosság is megfordul, ott sem történt soha semmiféle veszekedés vagy verekedés. Azt is mondhatnám, hogy a tetlegesség előbb megtörténik egymás között, mint a közösségen kívüliekkel. De az egymás közti vitákat is igyekeznek megbeszéléssel – amit ők döntésnek

Lakáscímem: Dombóvár Szigetsor 9/b.

szakképzettségem: nincs

Kérelméhez mellékelem:

1./ Három hónapnál nem régebbi erkölcsi bizonyítványomat

2./ Igazolást arról, hogy köztartozásom nincs.

3./ A telephely szerint illetékes Állami Közegészségügyi Járványügyi Felügyelődés igazolását arról, hogy a tevékenység gyakorlásához szükséges személyi, tárgyi feltételekkel rendelkezem.

Egyéb közölnivalóm: Kérem az ipar kibővítését.

Dombóvár, 1981. november hó 16. K. M.

A Dombóvári Polgármesteri Hivatal irattára H617/82.sz.

²⁵ *Városi Rendőrkapitányság/Bűnügyi Osztály Dombóvár/107/1984. ált. Városi Tanács Vb. Ipari Szakigazgatási Szerv Vezetőjének! /Dombóvár*

Mellékelten megküldöm Kovács Domonkosné / Pupos Katalin Kaposvár 1952./67/1981 sz. iparigazolványát. Megállapításaink szerint Kovács Domonkosné Dombóvár Erdősor u. 19. sz. alatti lakos nem rendelkezik kézihurkoló géppel. A kötöttáruat Budapesten vásárolja fel és férje segítségével azt a környező falvakban értékesíti. Javaslom az iparengedély felülvizsgálatát. Intézkedéséről kérem hatóságomat értesíteni szíveskedjék.

Dombóvár 1984. május 17. Elter József r. örgy. osztályvezető

mondanak, azt más cigány csoportok kris-nek (törvénynek) nevezik – rendezni, mivel tartanak attól, hogy az indokolatlanul bántalmazott ember „gyertyát gyújt” arra, aki ok nélkül bántalmazta. Ahogy a gyertya ég el, úgy fogy el annak az élete, akire gyújtották azt. Egy ilyen családi veszekedés után, ami verekedéssé fajult, költözött el Kaposvárról három testvér 1975-ben, akiket néhány évvel később egyik unokaöccsük is követett, létrehozva ezzel a dombóvári colári közösséget.

A colárik más cigány csoportokkal való viszonyát is a távolságtartás jellemzi. Más cigányokkal a találkozások alkalmával az udvariassági formákat mindig betartva beszélgetnek, de azokat családi ünnepekre, rendezvényekre nem hívják meg, illetve ők sem vettek és vesznek részt más cigányok ünnepein, családi eseményein, a temetést kivéve. Ha bármelyik alcsoportból is halt meg cigány ember, akkor a colári közösség megjelent a temetésén, hiszen a „tiszteletet meg kell adni”, de itt is zárt, a többi jelenlétől jól megkülönböztethetően különálló csoportban maradtak. Idegen temetésen mindig csak addig maradtak, amíg a pap is jelen volt, akkor is valamivel távolabb a nagy csoporttól, valamennyien egy helyen. A pap távozása volt az, amikor a colári csoport is elhagyta a temetőt. Saját halottaik temetésén addig maradnak, amíg az elhunyt egyik családtagja megszólítja a csoportot: „Romale! Aven andej kirchima!” (Cigányok! Gyertek a kocsmába!) Mindig, amikor temetőben járnak – a halottat biztosan felkeresik a halálának évfordulóján, születésnapján, halottak napján, karácsonykor, és alkalomszerűen akkor, amikor álmodtak vele, hisz ilyenkor „a halott kéri, hogy látogassák meg” –, eljövet az első út olyan kocsmába vezet, ahol idegenek, nem cigányok is vannak. Azokkal lehet érintkezni, nekik italt fizetni, beszélgetni, és ezzel a temetőben összeszedett „szerencsétlenségtől” megszabadulni. Csak a kocsmázás, azaz a megtisztulás után mennek haza.

Más csoportokkal nem kötözködnek, illetve azok is kerülik a velük való konfliktust, mivel tudják róluk, hogy rendkívül szolidáris csoportról van szó, azaz bármelyikük sérelme esetén azonnal együttesen lépnek fel. (Ezt csak erősítette az, hogy régebben minden férfi, de a legtöbb nő is a zakója belső, illetve a köténye zsebében borotvát hordott magával.) Ugyanakkor kínosan ügyeltek arra, hogy rájuk semmiféle bűncselekménynek még a gyanúja se vetüljön. A kisipari engedélyekkel folytatott házalás során mindegyikük vásárolt egy kisalakú füzetet. A faluba érve felkeresték a helyi rendőrt. (Természetesen a többi rokonról tudták, hogy melyik településen van olyan rendőr, aki nem engedi meg a faluzást, és ezekre a helyekre nem is mentek.) Itt megkérdezték, hogy kereskedhetnek-e, és ha erre engedélyt kaptak, akkor azt ebbe a füzetbe bejegyeztették. Ha nem volt abban a faluban rendőr, akkor más, a község életében vezető szerepet betöltőt kerestek meg, a tanácselnököt vagy a párttitkárt, és vele láttamoztatták ezt a füzetet. Ezzel igyekeztek biztosítani az ott lakókat, hogy a faluban tartózkodásuk ideje alatt ők biztosan nem követnek el semmilyen bűncselekményt.

Az 1970-es években még busszal, vonattal utazva, rendszerint hét végén keresték fel Dombóvárról és Kaposvárról is a Zala megyei kis falvakat. Olyan települések voltak ezek, ahol legfeljebb csak élelmiszerbolt működött. Ahhoz, hogy ruházati cikkeket, lakástextilt árusító boltot, nagyobb áruházat keressenek fel az itt lakók, hét közben utazniuk kellett volna, de ehhez idejük nem volt, mivel ekkor dolgoztak. Hétféteken pedig az üzletek voltak zárva. A colári házalók voltak azok, akiknél különböző dolgokat tudtak megvásárolni. „*Örültek nekünk. Mondták, hogy na, megjöttek az árusítók*” mesélte K. R., „a Rupi”.

Úgy indultak, hogy már kora reggel a településre érjenek. Itt a rendőrnél, vagy más vezető személynél történt jelentkezés után a kocsmába mentek, hogy egy italt fogyasszanak, illetve a szerencsecsomagjukra öntsenek néhány cseppet az italból. Mint minden cigány csoportnál, a coláriknál is kitüntetett szerepe van a szerencsének. Ennek a biztosítására szokták ezt a csomagot magukkal vinni. Az otthon felravatalozott halott lábát bokában egy zsinórral össze szokták kötni, hogy „ne menjen szét a lába”. Az állat pedig egy női fejkendővel szokták felkötni. Mindkettőt a temetőben, a koporsó lezárása előtt veszik le. A kendőt és a zsinórt is

kisebb darabokra vágva a közeli rokonoknak szokták adni, akik ezt nagy becsben tartották, különösen akkor, ha a meghalt „jó kereskedelmi ember” volt. Ezen kívül lehetett még ebben a csomagban emberi csont is. Több colári cigány dolgozott például a kaposszentjakabi monostor környékén folytatott ásatáson. Az itt talált koponyacsontokból vittek magukkal, azaz nem csak a saját rokonaik, hanem idegen szellemek segítségét is igénybe vették. A kocsmában rendelt italból néhány cseppet erre a csomagra öntöttek azzal, hogy: „*Na soven! Zhutinma te bikikav! Ushtyen opre! Aven te bikinas! / Ne aludjatok! Segítetek eladnom! Keljete fel! Gyertek árusítsunk!*” K. A., „a Lovár” büszkén mesélte, hogy „*nekem nem volt soha ilyen szerencsecsomagom, mégis annyit árultam, mint három asszony.*”

Gyakran már a kocsmában lévők megkérdezték, hogy mit árusítanak, és már vagy vásároltak tőlük, vagy elvitték őket a házukhoz, hogy az otthon lévő feleség is válogathasson a készletből. A kocsmá után megbeszéltek, hogy ki melyik utcát járja végig, és hol találkoznak. Nőket nem engedtek egyedül menni. Őket ekkor az iparendélgélyel rendelkező „besegítő családtag”-ként jelentették be, biztosítva ezzel, hogy ők is házalhassanak. A colárica vagy másik nővel, vagy a férjével ment. A férfiak természetesen egyedül is mehettek. A házaknál beköszöntek, bekiabáltak, elmondták, hogy milyen áruik vannak. Egyetlen házhoz nem mentek be hívás nélkül. Csak akkor léptek be a ház udvarára, amikor az ott lakók megkérdezték, hogy: „*Mijük van?*”, „*Mit árusulsz?*”, vagy felszólították őket a belépésre: „*Gyere/jöjjön be!*”. Ekkor a magukkal vitt batyut – ez férfiak esetében akár 20-25 kiló, nők esetében is akár 15 kiló is lehetett – a ház folyosóján kibontották.

K. M., „a Matyi” így mesélt erről: „*Mentem én anyámmal, apámmal, a bátyámmal, más rokonokkal. Gyerekkorom óta láttam, hogy mutatják be az áruikat. Persze mindenki mást mond, amikor el akarja adni, de azért hasonlít is. Azért jó kereskedelmi embernek születni kell. Az tud beszélni. Látja, hogy akar-e tőle venni az illető. Ilyenkor azt is kell tudnia, hogy most hogy dicsérje az árut, de azt is tudni kell, hogy mikor hallgasson, mert van, aki úgy áll rá a vásárra. Ez minden embernél más, azt látni kell, látni is lehet, azt tudja az ember. Nem tudom neked pontosan elmondani, de még azt is tudtam, hogy mi jár a fejében. Aztán, ha már biztos, hogy vesz, akkor meg kell alkudni. Ha ezt úgy tudod csinálni, hogy az higgye, hogy túljárt az eszeden, sokat lealkudott, jó vásárt csinált, akkor oda máskor is mehetsz. Sokszor volt olyan, hogy ahogy kipakoltam, még a szomszédokat is áthívták, és azok is vettek. A jó vásárhoz az is kellett, hogy olyan árukat vigyenek, amik kelendők voltak. Éppen ezért vittek magukkal fehér színű damaszt anyagokat, lenvászon anyagokat, sifont, lepedővásznat. Ilyenek mindig kellett a faluhelyen a lány stafírungjához. Ezek mindegyike 2x4 méteres darabokban voltak. Ezeket pl. félbevágva két lepedő jött ki. Ha dunyhahuzatot akartam készíteni, akkor abból egy darab, párnahuzatból pedig 4 darab került ki belőle. A damaszt anyagból is készítettek – rendszerint stafírungba – ágyneműt, de azt gyakrabban aszalterítőnek használták fel. Kész ágyneműt csak jóval később a 80-as évek legvégén, illetve a rendszerváltás után árusítottak. Ezt viszont vagy Kilitiben, vagy Baján a piacon szerezték be, ahová Romániából érkezők hozták.*”

K. R., „a Rupi”: „*Volt olyan Baján, hogy minden ágyneműt megvettem. Volt benne krepp-anyagból készült, volt hagyományos, egy szoba tele volt velük, az összeset megvettem tőlük. Persze engedtek is az árból, példát mondok, hogy nem 400 Ft-öt, hanem 350 Ft-öt kértek, de még kipakolniuk sem kellett. Én aztán ezeket 800-1000 Ft-ért adtam tovább.*”

Kész törölközőket is árusítottak. Azok közül először a két végén rojtos ment, aztán az NDK-s frottír-törölközők. Ezen kívül mindig vittek magukkal különböző női és férfi ruháknak alkalmas szöveteket is, amikből igyekeztek többféle színűt is vinni. Ha valamelyik településen előzőleg valami után érdeklődtek, akkor abból vittek többet. „*Volt olyan, amikor a dzsörzé anyag ment, hogy vittünk legalább 50 db anyagot. (A megvásárolt női és férfi szöveteket 1.20, 1.50., 1.80, 2.20-as darabokra szabatták le már a megvásárláskor az üzletben. A nőt és vagy férfit látva pontosan tudták, hogy mennyi anyag kell neki a tervezett ruhájához. ha például 1.80 méter kellett, de csak 1.50-es darabokat vittek, akkor igyekeztek két darabot eladni azzal,*

hogy a maradékból még kijön egy szoknya.) Előfordult, hogy ezt a faluban lakó varrónő, úgy ahogy vittük, meg is vette az utolsó darabig. Ha más után érdeklődtek, akkor abból is igyekeztem legközelebbre beszerezni." K. M., „a Matyi”. Ezen kívül még keresettek voltak az NDK-s bútorszövetek, amikkel nem (át)kárpitoztatták az elhasznált székeket, heverőket, fotelokat, hanem elsősorban bútor-, illetve ágytakarónak használták.

Ha az első napon maradt még árujuk, azaz nem tudtak mindent eladni, akkor maradtak, és szállást kerestek éjszakára. Mivel ekkor még a falusi vendéglátás ismeretlen volt, olcsó szállodák, motelok nem voltak ezeken a kis településeken, így az ottani lakosoktól kértek szállást. Az ilyen helyekre is rendszeresen visszajártak. Zala megye településeit gondolatban bejárva, néhány településéről ekként beszélt Kovács Máté, „a Matyi”:

Baktüttös - Magyar embernél aludtunk, az apósom, a Pipi ismerte ezt az embert. Egy, ma úgy mondják, hogy egyéni gazda volt. A pajtájában aludtunk többször is.

Becsvölgye - Ott a pártitkárnál aludtunk, valami Jenő volt a neve. A kocsmában szólított meg, hogy ő a pártitkár a faluban. Megmutattam az engedélyemet, meg a rendőr is ismert, még mondta is. Akkor kérdeztem, hogy adna-e szállást, és megengedte, hogy ott aludjunk a pajtában.

Csonkahegyhát - Ott aludtunk a rendőr apósánál. Általában mindig jelentkeztünk a rendőrnél, ha egy helyre megérkeztünk. Ezt a rendőrt M. Ferencnek hívták. Amikor jelentkeztünk, akkor kérdeztem tőle, hogy tudna-e szállást. Így ajánlott be az apósához.

Felsőrakj - Amikor ott jártunk, akkor a tsz-istállóban szoktunk aludni. A tsz-elnöknek is árusítottunk, aztán kértünk szállást. Mondta, menjetek, azt aludjatok.

Gelse - Egy özvegyembernél aludtunk. Árultunk neki, és a konyhájában engedte, hogy ott aludjunk.

Hahót - Gázsóknál aludtunk, egy 70 éves öregasszony volt a férjével, a pajtájukban aludtunk.

Kilimán - Aludtam ott a Vilmával. Egy gazdag ember volt, az istállójában aludtunk. Én voltam ott a feleségemmel, a Zoli meg a Géza. Én árultam neki lepedőket és én kértem szállást reggelig. Ezt a szállást így én találtam, de amikor nem voltam ott, akkor mentek oda, már ismerték őket.

Lickóvadamos - Ott szoktunk aludni. Kint a hegyben. Egy maszek ember volt. Állandóan ott aludtunk náluk. A falu végén laktak, volt talán 10-15 ház. Mentünk árulni, aztán kértünk tőle szállást. A Zoli meg a Géza voltak még ott. Mondta, hogy ott a pajta, vagy az istálló, milyen idő van, attól függ, és amikor csak jövünk, ott megalhatunk. Így aztán ott is többször aludtunk, ilyenkor mindig adtunk egy lepedőnek való 4 méteres anyagot.

Mikekarácsonyfa - Ott egy beásnál aludtunk. Bent lakott már a faluban, elég rendes családban voltak. Az öreg, a Zoli ismerte, mert már aludtak ott többször. Ő vitt oda engem is, aztán én máskor is aludtam nála.

Nagylengyel - Pont úgy árultunk a falu széle felé, hogy estefelé volt, esett az eső, és ott mondták, hogy ne menjünk sehová, aludjunk meg a pajtában. Ezt nem kértük, ők ajánlották fel először, erre emlékszem. Itt is voltunk még többször.

Németfalu - Aludtam ott egy gázsonál. Árultam neki. Én voltam, a Vilma meg a Kajás. Öt-hat óra felé voltunk. Kértem tőle szállást. Mondta, hogy menjünk a fészerbe, ott aludhatunk. Már nem tudom, hogy hol, de két-három esetben is volt, hogy amikor szállást kértünk először, akkor este odaadtuk a házigazdának az engedélyeinket. Reggel, amikor jöttünk el, látta, minden rendben van, akkor visszaadta. Máskor már nem kérte el, akkor már ismert minket.

Salomvár - Árulni voltunk, és a gázsó úgy nézett ki (a kerítésen belülről az utcára – M.M.), mint a Chiriklyo. Még a menése is úgy nézett ki. Phenav leske: so rodes tu kathe? (Mondom neki: mit keresel te itt?) Akkor látom, hogy ez nem a Chiriklyo, hanem egy gázsó. Na behívott, hogy mid van, gyere be! Farmerok voltak nálam méterbe. Vett is két darabot. Mondtam neki, hogy kellene egy kis szállás. Mondta, hogy gyertek ide, ahányan vagytok, ott az istálló fekédjetek le. Még azt is megengedte, hogy bent a konyhában a spórhelten főzzünk. Ebbe a faluba még a pesti rokonok is lejártak, csak azok meg a lováriknál aludtak.

Tófej - ott rengeteget voltunk, aludtunk is. Az öreggel, az apósommal, „a Pipivel” voltam. Ő ismerte azokat, akiknél aludtunk. Ő mutatott be engem, azt mondta, hogy a fiam. Aztán voltam a Zolival is meg a Gézával is.

Újudvar - ott is aludtunk. Ott meg „a Lovár” ismerte az illetőt, az vitt oda minket is. Volt, hogy az istállóban, volt, hogy a konyhában aludtunk.

Zalatórnok - ott aludtunk a tsz-istállóban. A tsz-elnök engedte meg, akivel a kocsmában találkoztunk. Még először bementünk (az istállóba M. M.), ott volt egy döglött csikó, mentünk rögtön vissza, hogy mi van, mi történt. Mondta, hogy tud róla, mindjárt el fogják vinni. Éjjeliőr nem volt. De mi is betartottunk mindent. Például istállóban, pajtában nem is dohányoztunk soha. Aztán, amikor mentünk, csak szóltunk, és már mehettünk is oda.

Tehát volt olyan hely, ahová az apósom, a Pipi vitt. Az ismerte őket. Mondta, hogy ez a fiam. Rám mondta, úgy mondta, hogy fiam. Akkor már legközelebb, ha nem is volt ott a Pipi, mehettek oda, ismertek. Volt olyan hely, ahol a gazda a Zoli ismerőse volt, az mutatott meg, hogy ez az öcsém, Ide is mehettek aztán. Volt olyan hely, ahol először voltunk, hogy odaadtuk az iparendeléyleket. Amikor mentünk, akkor elvette, reggel, amikor jöttünk el, akkor visszaadta. Arra már nem emlékszem, hogy hol volt, de egy-két esetben, amikor először aludtunk ott volt ilyen. De aztán már ismertek, mert minden héten arra jártunk. Adtunk nekik valami ajándékot, nem kérték, de adtunk. Utána mentünk, már azzal fogadtak, hogy megjöttek az árusítók.”

Kovács Rudolf, „a Rupi” is hasonlóképpen emlékezett: „Amikor Zalába mentünk, akkor a hét végére mentünk. Ismerősöknél aludtunk. Ismerte az apám, és vele mentem, aztán ha nem jött is az apám, már ismertek, megengedték, hogy ott aludjunk. Volt olyan, hogy valaki más ismerte azt, akinél aludtunk. Volt, hogy árultam neki, úgy kértem szállást. Többször visszamentünk. Amikor ott árultunk abban a faluban, akkor ott is aludtunk. Szoktunk valamilyen ajándékot adni. Még olyan is volt, hogy ha mondtuk, hogy itt vagyunk, és este jönnénk aludni, akkor főztek nekünk. Megfőztek egy tyúkot. A legtöbbször a szénában aludtunk a pajtában, vagy ha már hideg volt, akkor az istállóban. Volt olyan, hogy a helyi tsz istállójában. Szerettek bennünket, már vártak, hogy menjünk árulni. A házaknál nemigen beszélgettünk. Ezért aztán legfeljebb úgy tudom a nevét, hogy „Jani bácsi”, vagy „Annus néni”

A fentiekből két dolog is kitűnik. Az egyik, hogy feltétlenül valamiféle bizalom kellett ahhoz, hogy a faluban lakó emberek – akik között volt idősebb ember, volt házaspár, akkoriban vezetőnek számító párttitkár, a községi rendőr rokona, stb. – három-négy, számára idegen cigány embernek engedje meg, hogy a házához tartozó pajtában, hidegebb időben az istállóban, sőt a lakás konyhájában aludjanak. Néhány helyen megengedték még a főzést is, amihez az ott lakók edényeit használták, hiszen a házalásra elég volt az árut elcipelni, ezen kívül mást nem vihettek magukkal. Volt olyan hely, ahol, amikor jelezték, hogy ott vannak, akkor már várták őket, sőt baromfit vágtak a számukra, amit estére meg is főztek. Igaz, volt olyan hely, ahol az első alkalmakkor mintegy biztosítékul, átadták az iparendeléyleiket, amit csak másnap, távozáskor kaptak vissza, ám a későbbiekben erre már nem volt szükség. Valamennyien kiemelték, hogy nagyon vigyáztak, a pajtában, istállóban nem dohányoztak. Valószínűleg az ott lakókat sem sokat zavarhatták, mivel elmondásuk szerint nem sokat beszélgettek, gyakran a nevüket sem tudták, vagy legfeljebb egy keresztnévet a megszólításhoz. Volt olyan eset, hogy valaki ott kért helyet, ahol éppen árusított, és volt olyan is, hogy a vásárló ezt magától ajánlotta fel. A másik, amire érdemes figyelni, a csoport összetartozása. Már a fentiekből kiderült, hogy volt olyan szálláshely, amit a beszélő apósa, testvére, vagy másik rokona ismert. Amikor odavitte és bemutatta a háztulajdonosnak a rokonait, akkor ezzel azt is lehetővé tette, hogy legközelebb, ha nélküle voltak ott hálalni, akkor is „használhatták” azt a szálláshelyet.

Ez az együttműködés az áruk beszerzésénél is megfigyelhető. Az árukat ugyanis ekkor már Kaposváron, vagy Budapesten szerezték be. Hét közben a colárik legfeljebb csak a

lakóhelyükhöz közeli falukba utaztak ki. Ide rendszerint nem vittek annyi árut, hiszen még azon a napon, az óvoda, iskola vége körül haza is értek. Ilyen közeli helyekre a férfiak – különösen, ha már többször jártak ott, és a rendőr is engedte ott a házalást – nem mentek. Ilyenkor vagy legalább két-három nő ment, vagy ha nem akadt másik nő, akkor a házaló asszony gyereket, gyerekeket vitt magával, akik „vigyáztak” rá, azaz a hűtlenség gyanúja így fel sem merülhetett. Itt kell megjegyezni, hogy kezdetben, az ötvenes-hatvanas-hetvenes években is vittek magukkal a nők gyereket (gyerekeket). Ennek a hűtlenség gyanújának kizárásán kívül a másik praktikus oka az volt, hogy a rendőr rendszerint nem vállalta a gyerekek előállítását során felmerült külön gondokat. Ha szabálytalannak is találta a colári nő tevékenységét a falujában, ahol szolgálatot teljesített, akkor sem állította elő az asszonyt a járási vagy városi kapitányságra. Ez a gyerekek miatt volt így, hiszen azok elhelyezését még ideiglenesen is biztosítani kellett volna. Rendszerint megelégedett azzal, hogy a nőt elküldte a faluból. A házaló nő szempontjából a további előny az volt, hogy a rendőr ilyenkor még szabálysértési eljárást sem kezdeményezett, hiszen akkor a jelentésében rögzítenie kellett volna a saját mulasztását is, amiért felelősségre vonhatták volna.

A férfiak hét közben árukat szereztek be. Ismerték a kaposvári boltokat és boltosokat, és ha volt kelendő áru, kiárusítás, árleszállítás akkor itt is vásároltak, de hetente legalább egy esetben Budapestre utaztak. Ehhez az éjjél körül induló személyvonatot használták. Ennek oka az volt, hogy ha napközben utaztak volna, akkor nem tudták volna minden dolgot elrendezni egy nap alatt. Három-négy, vagy esetleg még több személyt a budapesti rokonok sem tudtak volna elszállásolni, hiszen ők is sokan laktak egy-egy lakásban. Az éjjéli vonattal utazva viszont kora reggel Budapestre értek. Az itt lakó rokonok már várták őket az állomáson, és a textilgyárak mintaboltjaiba, vagy olyan üzletekbe kísérték őket, ahol árleszállítás, kiárusítás volt. Így mutatták be a budapesti rokonok az itt található üzleteket, kézimunka előnyomó, kézi hurkoló, szabó, stb. kisiparosokat is. A felutazó rokonok annyi árut vásároltak, hogy azt rendszerint tehertaxival vitték ki a pályaudvarra, ahol a csomagmegőrzőbe tették azt. (Az 1980-as évek elején egy-egy vásárlásnál 5-10.000 Ft körüli összeget költöttek el. Összehasonlításképpen: az 1980-as évek elején egy általános iskolai tanár fizetése 2.000 Ft körül járt.) Az esti vonat indulásáig az időt valamelyik közeli italtoltban a budapesti rokonokkal töltötték. Így aztán a késő esti, éjszakai órákban érkeztek haza Kaposvárra, illetve Dombóvárra. A vásárolt áruk egy részéből az előző héten tapasztaltak szerint batyukat állítottak össze, amivel a hét végén ismét kis településeket kerestek fel.

Az 1980-as évek elején következett be újabb enyhülés, amikor már magánkereskedői engedélyeket is kiadtak „a lakosság jobb ellátása” céljából. Így aztán teljesült a fiatal colárik régi vágya, hogy szüleikhez hasonlóan ők is kereskedői engedéllyel házalhassanak, sőt különösen büszkéek voltak arra, hogy az engedélyt, mint „méteráru-kereskedő” részére állították ki. 1983 volt az első év, amikor a dombóvári közösség egyik tagja a kérelem beadása után – amelyhez csatolta a rendőrség erkölcsi bizonyítványát, az akkori KÖJÁL hozzájárulását, valamint a KISOSZ szervezet igazolását –, végre méteráru-kereskedői engedélyhez jutott. Ezt követően a többiek is gyorsan kereskedői engedélyért folyamodtak. A férfiak kezdetben méteráru-kereskedői engedélyt kértek (miközben a nőket változatlanul „besegítő családtagnak” jelentették be), amit aztán hamarosan divatáru-, bőráru-, és használatcikk-árusítással egészítettek ki. Nem tudni miért, de az értékcsokkent, gyártási hibás szövetek belefértek a használatcikk-kategóriába. Márpedig ilyen szövetekből bőségesen volt kínálat. (Lásd erről Moldova György riportkönyvét: Moldova 1980) Az előbb említett textilgyárak mintaboltjait is rendszerint ilyen áruk vásárlásáért keresték fel.

Erre az időszakra esett, hogy a colári kereskedők viszonylagos jómódba jutottak. A keresetükből például Dombóváron egymás közelében házhelyeket vásároltak, és az 1980-as években felvett kedvezményes kamatozású OTP kölcsönrel építkezésbe fogtak. Ez a kamat 3% volt. A rendszerváltozás után ezt a hitelező intézet a már ismert módon felemelte. A

legtöbb esetben végül a kölcsönszerződést is felmondták, sőt a házakat is árverezésre írták ki. (Mivel ezek egymás közelében épültek, ezért gyakorlatilag eladhatatlannak bizonyultak. Most a házak tulajdonosai az úgynevezett adósságkezelő-programokban vesznek részt.)

Ugyancsak ebben az időben kezdtek a hálaláshoz gépkocsikat bérelni. Itt Dombóváron egy nyugdíjas férfi, egy 12-24-es fordában (munkarendben) dolgozó vasutas, és egy hasonló időbeosztású mentősofőr volt olyan autóval rendelkező személy, aki vállalta, hogy tankolásért és napi fix összegért a kereskedőket faluzni viszik. Ez azt jelentette, hogy a hétvégeken nem kellett már a helyszíneken szállást keresni, hiszen minden este hazautaztak. Mégis nagyobb haszonnal kereskedtek, hiszen gyorsabban érték el a kiszemelt települést, mint busszal, vagy vonattal. Ha a választott faluban nem sikerült jó üzletet kötni, akkor felkereshették a szomszédos falvakat is, nem voltak a Volán, illetve a MÁV menetrendhez kötve. Egyik gépkocsi-tulajdonos sofőrjük, L. I., így emlékezett vissza erre: *„Mindig rendszeresen kifizettek. Ha napközben valahová bementek ebédezni, akkor engem is mindig behívtak, noha ez nem szerepelt az egyezségükben. Mindig mondták, hogy hányra menjek értük, és délután, kora este értünk haza. A batyuk ott voltak az autóban, a csomagtartóban, meg az utastérben. Mindig mondták egy faluban, hogy hol várjam őket.”*

Hasonló melegséggel mesélt I. I.-ről, egy azóta alkoholbetegségben meghalt sofőrjéről K. R., „a Rupi” is. A magyar férfi hamarosan „cigány nevet” kapott a colárik között, így lett „a Dini”. *„'A Dini' az úgy volt velem, mintha a testvérem lett volna. Sokszor nem is ment haza, hanem itt aludt. Itt is evett nálam. Vitt minden felé, amerre mondtam. Voltam vele sokat faluzni, de voltam vele áruért is. Bajára vele szoktam menni, meg aztán, amikor megvolt az autóm – egy zöld Zsiguli volt az első kocsim – akkor már autóval jártam áruért is.”*

Egy nyugdíjas alkalmazottjuk, V. I., még egy noteszt is vezetett, hogy melyik nap melyik településen jártak, oda mikor érkeztek, mikor jöttek el onnan. Ezt a noteszt magam is számos esetben megnéztem, különösen, amikor a már említett megkeresések érkeztek a különböző kapitányságtól. Gyakran ez a notesz segített tisztázni, hogy egy-egy bűncselekmény idején a meggyanúsított dombóvári colárik nem is jártak azon a településen.

Ettől kezdve jártak Baranyába is, a nehezen megközelíthető ormánsági falvakba. A későbbiekben azután már saját autót is tudtak vásárolni, amihez az első időben gépkocsivezetőt béreltek, majd pedig jogosítványt szerezve maguk vezették azt. (Mivel a jogosítvány megszerzésének a feltétele az általános iskola nyolc osztályának elvégzése volt, ekkor értékelődött fel az iskola. Addig a gyerekek eljártak ugyan az iskolába, de az évméltések, majd túlkorosként az iskolából való kimaradás gyakori volt.)

Az autóhasználatnál különösen a kívülálló is megfigyelheti az éppen érvényesülő rangsort. Amikor K. M., „a Matyi” jogosítványt szerzett, akkor ő vezette az autóját. Mellette ült a felesége, és hátul a gyerekek. Ha vele tartott a családjaival élő bátyja is, akkor ő ült az anyósülésen és a feleség is a hátsó ülésre került. Ahogy a legidősebb fiú 13-14 éves lett, attól kezdve ő ült az apja mellett és az anyja a kisebb testvéreivel hátul. Ahogy ez a fiú is levizsgázott, és megszerezte a vezetői engedélyt, ő lett a gépkocsivezető, és K. M., „a Matyi” a jobb első ülésen foglalt helyet. Ha ilyenkor is velük tartott az idősebb testvére, akkor ő is a hátsó ülésre került. (Ha meglátták az utcán, megálltak mellettem, hogy elvisznek, az addig elől ülő rögtön kiszállt. Ezt a helyet kellett elfoglalnom akkor, ha addig ott a feleség, vagy valamelyik gyerek, vagy nálam fiatalabb férfi ült ott addig. A nálam idősebb férfi is kiszállt, de ilyenkor a helyes viselkedés azt követelte meg, hogy ne foglaljam el ezt a helyet, hanem meghagyjam neki. Természetesen ez, sima visszautasítással nem ment. El kellett átkoznom magam, hogy maradjon ott, „Haljak meg! Nem megyek veletek, ha nem maradsz a helyeden!”, vagy „Haljak meg, ha nem ülsz vissza!” formulával. Csak ilyen esetekben foglalhattam helyet a hátsó ülésen.)

A rendszerváltozás után megszűnt a „kiskereskedő”, ezek az emberek „vállalkozók” lettek. A feleségüket, akit addig besegítő családtagnak jelentettek be, ettől kezdve, mint alkalmazottat foglalkoztatták. A kereskedéssel, ahogy az iratokból is látható, az 1990-es évek elején hagytak

fel. Ennek okát a következőkben jelölték meg: a Romániából átjött magyar cigányok lehetetlenné tették a kereskedésüket. (Őket kezdetben lenézően és egyöntetűen mindenki „románoknak” hívta. Sőt új foglalkozás alakult ki, a „románózás”. Az románózott, aki napi tankolásért és napibérért az autójával faluzni hordta a „románokat”.) Véleményük szerint ezek az emberek sok vevőt becsaptak, sok helyen követtek el bűncselekményt.²⁶

Annyi bizonyos, hogy azok az emberek csak néhány hónapos tartózkodási engedélyt kaptak, utána el kellett hagyniuk az országot. A rövid idő alatt igyekeztek minden lehetőséget kihasználni, nem törődve azzal, hogy milyen rossz hírük marad vissza. Ebbe még az is belejátszott, hogy a rendőrség az ő mozgásukat sem nézte jó szemmel, igyekezett ellenük szabálysértési eljárást indítani, ami rendszerint azzal járt, hogy bizonyos ideig nem engedték be őket Magyarország területére. Tehát nem törekedtek tartós egzisztencia kiépítésére, minél gyorsabban akartak keresetre szert tenni. Gyakran változtatták az országon belül is a lakóhelyüket. Természetesen a bűncselekmények emelkedésének száma nem írható csak az ő számlájukra.

A rendszerváltás után számos cigány és nem cigány ember veszítette el addigi munkahelyét, akik egy része ugyancsak követett el kisebb bűncselekményeket. Ezen kívül a rendszerváltás során a rendőrség elvesztette addigi kivételezett helyzetét, elbizonytalanodott, kevesebb bűncselekményt derített fel, ami ugyancsak hatott az elkövetett bűncselekmények számának emelkedésére. A colárik szempontjából a legegyszerűbb volt okként a „románokat” megjelölni, hiszen azt tapasztalták, hogy a falusiak bizalmatlanok lettek velük szemben. Nem engedték be őket a házakhoz, nem vásároltak tőlük, és a rendőri ellenőrzések is megszorodtak a lopások miatt. *„Ezek a románok mindenhol loptak. Már ránk is úgy néztek. Nem álltak szóba velünk”* panaszolta K. R., „a Rupi”. *„Olyan helyekre nem engedtek be, ahol azelőtt örültek nekem. Mondták, hogy csak menjek tovább. Nem hívtak be, meg sem mutathattam az áruimat, és ez egyre több helyen történt így.”* vonta le a tanulságot K. M., „a Matyi.”

További okként szokták emlegetni az úgynevezett „KGST-piacokat”, „lengyel piacokat”, amikor külföldiek, főként lengyelek árusítottak különböző piacokon és vásárokon, illetve alkalmi elárúsító helyeken. Ezek a piacok azonban, ahogy visszaemlékszem, kezdetben csak kis mértékben befolyásolták a colárik kereskedését, mivel „a lengyelek” a falvakat, kisebb településeket az első időkben még nem keresték fel. Sőt, még arról is tudomásom van, hogy ekkor időnként a colári kereskedők is vásároltak tőlük árut, amit aztán ők adtak el a faluzásaiuk során. A későbbiekben már gyakrabban előfordult, hogy nemcsak piacokon, vásárokon jelentek meg, hanem egy falut felkeresve kipakolták az áruikat és az egész napot ott töltötték. Megjelentek aztán, igaz először csak a nagyobb településeken, a „kínai boltok” is, amik nagy választékban kínáltak olcsó áruféleségeket.

Mindezekben túl a rendszerváltozás után a falvakban addig működő termelő szövetkezetek felbomlottak, sőt számos állami gazdaság is megszűnt. Megnőtt a falvakban élő munkanélküliek száma, azaz a fizetőképes kereslet is csökkent. Bár a rendszerváltozás után lehetővé vált az, hogy bárki vállalkozói engedélyt váltson, és kereskedést folytasson, olyan változások következtek be, amelyek kedvezőtlen hatásai együttesen jelentkeztek. Kivétel nélkül azt fogalmazták meg, hogy nem tudtak annyit dolgozni egy héten, akár a minden nap folytatott házalással sem, hogy abból megéljenek. K. M., „a Matyi” ezt így fogalmazta meg: *„Ennek a foglalkozásnak már vége lett. Mondom a gyerekeknek, hogy tanulni kell! Ma már faluzásból, batyuzásból nem lehet megélni.”*

²⁶ A bűnözés a rendszerváltás után, nyilván a megváltozott értékrend, a megnyíló határok, az államhatalmi szervek elbizonytalanodása, és még számos más ok miatt jelentősen emelkedett. 1980-tól 1990-ig az addigi 130.470-ről 341.061, 1996-ig pedig az 1980.-as szintnek több mint háromszorosára: 446.050-ra nőtt az ismertté vált bűncselekmények száma. (lásd Valuch 2002:363) Meg kell jegyezni, hogy a bűncselekmények számának növekedésében különösen a rendszerváltás környéki években, erősen belejátszott az, hogy egy darabig nem a statisztikai mutatók alapján értékelték az egyes rendőrkapitányságok munkáját. Így aztán, ha csak rövid időre is, de megszűntek a különböző statisztika-javító „trükközések” a rendőrségen.

Azt gondolhatnánk, hogy a csoportot a házalás, a házaló életforma tette, illetve tartotta meg „colárinak”, azonban ez nem így van. Közel másfél évtizede, hogy felhagytak a kereskedéssel és azon kívül, hogy emlékeikben, történeteikben a leggyakoribb téma, hogy házalók voltak, akik szövetekkel, vásznakkal, damasztokkal kereskedtek, mégis megmaradt az összetartó erő, az összetartozás tudata, hogy „mi colári cigányok vagyunk”. Ha számba vesszük jellemzőiket, akkor feltűnik, hogy lokális csoportot alkotnak, Kaposváron és Dombóváron egyaránt.

Az összetartozás megélését az utóbbi példán mutatom be. 1975-ben, mint már utaltam rá, egy családi veszekedést követően a kaposzentjakabi telepről három testvér költözött át Dombóvárra. A legidősebb testvér tíz gyerekéből nyolc jött vele, de a két legidősebb fia már nős volt ekkor, sőt a legidősebb fiú a felesége négy árván maradt testvérét is hozta magával. A középső testvér nős volt ugyan, de gyerekeit nem született. A legkisebbnek ekkor még csak egy gyereke volt. Egy L-alakú házat vett meg Dombóváron. Elképzelhető a már ismertett kaposvári telep zsúfoltsága, itt kezdetben meg voltak elégedve az elhelyezéssel, hiszen mindenkinek jutott hely. K.M., „a Matyi” így emlékezett erre: „*Elöl lakott 'a Láli', aki felesége négy árván maradt testvérét is nevelte. Volt egy belépője, ezt használta konyhának, meg egy szobája. A Zolinak volt egy konyhája meg egy szobája, mert még ott volt a hat gyerek vele. Aztán lakott a Géza a Magdussal, majd én a Vilmával. Ekkor már élt a Zsolti. A Rupinak meg hátul csináltunk egy kis szobát, ott laktak a Gombival.*” A ház, a felnövő és megházasodó gyerekek miatt nemsokára szűk lett. Ekkor – az 1980-as évek elején – már viszonylagos jómódba jutottak, hiszen volt engedélyük, tudtak házalni, sőt ekkor kezdtek a bérelt autókkal faluzni. Házhelyeket vásároltak az Erdősor utcában. Hármat egymás mellett, a negyedik az utca másik felén van, illetve egy telket az 50 méterre lévő Sziget sorban. Itt kezdtek el építkezni OTP-kölcsönnel. Három telken ikerházat építettek, kettőn pedig egy-egy egylakásos családi házat. Az 1989-ben átköltözött unokaöcs pedig ugyancsak a Sziget sorban vásárolt lakást.

Számon tarják a közös apaági leszármazást. A három testvér apja Kovács Domonkos. „a Cikli” volt. A többi ős neve pedig Miciri, Toko, Choko és Moko. (A levéltárakban talált anyagokból sikerült tisztázni, hogy a Miciri neve Kovács Miklós volt. Az apja – „a Toko” – neve pedig Kovács Samu.) A másik két ős közül a legidősebb nevéből, a Moko-ból származtatják a nemzetség nevüket: mokeshtyi. A mokeshtyi nemzetségből élnek még Kaposváron és Budapesten. A házastárs választásánál is megfigyelhető, hogy párt először helyben igyekeznek keresni. Ha ez nem jár eredménnyel, akkor először a kaposvári, majd a budapesti al-ágazatban keresnek. Ha ez sem jár eredménnyel, akkor választanak másik colári házastársat. A közösség patrilokális, azaz a lány megy a férj családjához. Ha ez néhány kivételes esetben nem így történik, annak minden esetben az ismét csak szűkössé vált lakáskörülmények az okai.

A csoport rendkívül szolidáris. Bár mindig vannak éppen haragosok, de ez baj esetén rögtön elfelejtődik, és együttesen lépnek fel. Jó példa erre a közelmúlt egyik története. „A Rupinak” szívkatéterezésre volt szüksége. Dombóvárról a testvérei, a nagybátyja, valamint az unokatestvérei kísérték el, de még Kaposvárról is két autóval mentek a pécsi szívcentrumba, ahol körülbelül harminc rokon várta a műtét végét. Csak akkor indultak haza, amikor közölték velük, hogy a beavatkozás sikeres volt, holnap a beteg is hazamehet.

De az összetartozás gazdasági ügyekben is megnyilvánul. Egymásnak „kölsön adnak”. Aki meg van szorulva anyagilag, a rokonságtól kér. Ezt elutasítani csak akkor lehet, ha tényleg nincs pénze az illetőnek, azon felül, ami a családja eltartásához kell. Az utóbbi időben már sajnos nagyon ritka, hogy valamelyiküknek több pénze lenne. Ha mégis van pénze, akkor azt gyorsan elkölti egy addig nem lévő – tulajdonképpen nélkülözhető – dologra. Egyikük egy ilyen esetben egy laptopot vásárolt. Ezek a „kölsönök” ráadásul a legtöbb esetben soha vissza nem térültek. Ezt már a „kölsönadó” is tudja, és be is számítja. A kölcsönt kérőnek eszébe sem jut megadni, a kölcsönt adó viszont, ha meg van szorulva, maga is kér, de soha nem úgy, hogy: „emlékszel, a múltkor ennyit és ennyit kölcsön adtam”. Helyette csupán azt mondja: „nincs pénzem, adj már kölcsön”.

Nyilván nagyobb összegeket már megadnának, de ezeket a néhány ezer forintokat nem. Ugyanígy nem adják vissza, ha valaki valami miatt nem tud fizetni és azt úgy adják össze számára. Egyik esetben lakodalomra készülve, hirtelen haláleset történt. Ekkor azok, akik nem voltak „bar-listások” 50-50.000 Ft kölcsönt vettek fel, azok pedig, akik közmunkásként bért kaptak 10-10.000 Ft-t adtak össze, hogy a temetést illő módon meg tudják rendezni. Sem a közmunkásként dolgozók, sem a kölcsönt felvevők nem vártak a kölcsön megadására. Viszont bármikor ők is számíthatnak erre a segítségre. Látható, hogy ezeknek a kölcsönöknek inkább szimbolikus, mint gazdasági jelentősége van, azaz ezekkel tulajdonképpen az összetartozást fejezik ki.

Ez az összetartozás a kívülálló számára rendkívül zártnak tűnik. Mindig igyekeztek észrevétlenek maradni. Bűncselekményeket nem követtek el, szabálysértésekkel nem hívták fel magukra a figyelmet. Nem emlékszem olyan esetre, hogy a lakóhelyükön a szomszédokkal, vagy a közelben lakókkal bármilyen konfliktusba is keveredtek volna. Más cigány csoportokkal – és persze a nem cigányokkal is –, az udvariassági formákat betartva, találkozáskor beszélgetnek, de őket családi eseményekre nem hívják, és ők sem mennek ilyen eseményre, az egyetlen temetést kivéve.

Még számos olyan szokás, szabály és rítus van, amit minden körülmények között betartanak. Ezeket a leszármazottaknak „igaz történetekben” adják tovább. Ha a történet pozitív, akkor annak a főszereplője mindig valamelyik ős, ami még külön is hozzájárul ahhoz, hogy a hallgatóban, érzelmileg azonosulva a főszereplővel, rögződjék a történet, és a hozzá kapcsolódó helyes magatartás. És ugyanígy, a helytelen viselkedést bemutató történetek, amelyekben általában másik cigány alcsoportból való „volt egy ember”, vagy „egyszer egy asszony” alakban emlegetett szereplőkről szólnak, az elrettentést és a tartózkodást kívánják kiváltani. Vagyis a „hogyan nem szabad viselkedni” tilalmát rögzítik, s nyomatékosan felhívják a figyelmet a tisztességes viselkedésre és a tiszteletadás fontosságára. Mert – ezt úgy mondják, hogy – megadják a tiszteletet: „*O chacho rom patyiv del sakones; patyiv des, patyiv xutyiles; ame chache rom sam!*” Vagyis: „*Az igazi cigány tiszteletet ad mindenkinek; tiszteletet adsz, tiszteletet kapsz; mi igazi cigányok vagyunk!*”